

International
SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:29
sssjournal.com

pp.247-271
ISSN:2587-1587

2019 / January / Ocak
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 09/11/2018 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 17/01/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 17.01.2019

IV. MEHMED DÖNEMİ İSYANLARINA GENEL BİR BAKIŞ

A GENERAL LOOK AT THE UPRISINGS DURING THE IV. MEHMED'S PERIOD

Dr. Abubekir Sıddık YÜCEL

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Sivas/Türkiye

Article Type : Review Article / İnceleme Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1208>

Reference : Yücel, A.S. (2019). "IV. Mehmed Dönemi İsyanlarına Genel Bir Bakış", *International Social Sciences Studies Journal*, 5(29): 247-271

ÖZ

IV. Mehmet Osmanlı tahtına geçen en genç padişahlarından biridir. Çocuk yaşta tahta geçmesi, devletin idaresini başta annesi olmak üzere devlet erkânın yönetmesi anlamına gelmekteydi. Babası Sultan İbrahim'den gerek hazine ve gerekse yönetim tarzı itibarıyla sağlam bir devlet devralmadı. Henüz tahta geçtiği ay itibarıyla, devletin nizamını sarsacak büyük bir isyanla karşı karşıya kaldı. Otuz dokuz yıl süren saltanatı süresince Anadolu içlerinde ve dışındaki topraklarda birçok isyanlar çıktı. Saltanat süresinde meydana gelen isyanların ikisi hariç diğerlerinin tamamı devlet kademesinde görev yapan vezir, paşa, yeniçeri, sipahi ayaklanması şeklinde askerî ayaklanmalardır. Bu ayaklanmaların genel karakterine baktığımızda da buldukları makamlardan veyahut aldıkları paralardan memnuniyetsizliğin yattığını görmekteyiz. Gürcü Abdünnebi, Katircioğlu, Abaza Hasan Paşa, Çınar Vakası gibi isyanlar devleti sarsmış ve ayrıca saltanat içerisindeki hâkimiyet kavgalarını da gün yüzüne çıkartmış isyanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat devlet geleneği içerisinde, kadim uygulamalara göre yapılan hamlelerle bu isyanlar bertaraf edilmesine rağmen devlet, her defasında ciddi kayıplar yaşadı. Bu kayıpların başında belki de en önemlisi yetişmiş insan gücünün birtakım hırslarla yok edilmiş olması gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: IV. Mehmed, isyan, sipahi, yeniçeri

ABSTRACT

IV. Mehmet is one of the youngest sultans who ascend to the Ottoman throne. To ascend to the throne as a child meant that the administration of the state was done primarily by his mother and other governors of the state. His father did not take over a solid state both in terms of treasury and management style from Sultan Ibrahim. As of the month of its reign, He faced a major uprising that would undermine the state's order. During his reign over the last thirty-nine years, many riots emerged in the lands of Anatolia and outside of it. Except two of them, all of the rebellions that occurred during his sultanate period were the military uprisings in the form of the vizier, pasha, janissary, sipahi (knight who held a grant of land from the sultan in return for military service) uprising and all of them were working in the state level. When we look at the general character of these uprisings, we see that they are dissatisfied with their position of authority or the money they received. Rebellions such as Georgian Abdunnebi, Katircioglu, Abaza Hasan Pasha, and Incident of Cınar have shaken the state and also emerged as revolts which brought the fight of domination within the sultanate. The state suffered serious losses each time, despite the extermination of these riots with the moves made according to ancient practices and the state tradition. At the beginning of these losses, perhaps the most important thing is the fact that the trained human power has been destroyed by some ambitions.

Keywords: IV. Mehmed, rebellion, sipahi (knight who held a grant of land from the sultan in return for military service), janissary

1.GİRİŞ

Arapça'da *devlet* veya *dûlet* değişmek, bir halden başka bir hale dönmek; nöbetleşe birbiri ardınca gelmek, dolaşmak; üstün gelmek ve zafer kazanmak manalarına gelir. Çoğulu *düveldir*.¹ Genel anlam itibarıyla

¹ Ahmet Davutoğlu, "Devlet", DİA, İstanbul 1994, IX, 234.

devlet, bir milletin belli bir toprak parçası üzerinde politik bir örgütlenme sonucu ortaya çıkan kişiliği olarak² tarif edilebilir. Devletin varlık şartları ülke, halk ve egemenliktir.³ Bugünkü anlamı ve unsurlarıyla devlet batıda XV. Yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır.⁴

İslam'ın ilk dönemine baktığımızda bir cemaat örgütlenmesi şeklinde ortaya çıkan devlet anlayışı; Akabe biatı ve Medine dönemiyle birlikte; evrensel anlama sahip bir siyasi güç örgütlenmesi ve modern millet-devlet yapılanması şeklinde kendisini göstermiştir.⁵ Hz. Muhammed (s.a.v) hem risâlet vazifesini daha iyi yapabilme ve hem de İslam'ı hâkim kılmak anlamında zorunlu olarak hicret yapmıştır. VI. yüzyılda Mekke, Medine ve Taif'te devlet teşkilatı mevcut değildir.⁶ Bu hicret devlet kurma yolunda atılan önemli bir adımdır. Medine döneminde, halkın farklı din ve etnik yapısına rağmen, o zamana kadar devam ettirilen farklı siyasi güç ve anlayışı tamamen ortadan kaldıran Medine vesikası (anayasası),⁷ Hz. Peygamberin, kısa zamanda siyasi güç olarak ağırlığını hissettirmesine neden olmuştur.

İslam öncesi Türk devletlerinde ve İslam sonrası Türk-İslam devletlerindeki telakkide ortak bir nokta vardır ki, bu da devlet ve millet kavramının devamlılık ifade etmesidir. Tarihi seyir içerisinde devlet fikrinin dört ana unsurdan meydana geldiğini söylemek mümkündür: “Topluluk (millet), Ülke (vatan, toprak parçası), Kudret (egemenlik) ve Örgütlenmedir (müesseseler ve kurumlar).”⁸ Bu unsurların korunması bir devletin devamlılığı için vazgeçilmez prensiplerdir. Toprak parçası olmayan bir topluluğun devlet niteliği kazanması mümkün değildir. Bir devleti oluşturan maddi ve manevi unsurlar kara parçası olursa ikame ettirilebilir ve bu da kutsaldır. Vatan toprağının kutsal olduğu anlayışı, İslam öncesi Türk devletlerinde devlet felsefesi halindeydi. Orhun yazıtlarında “yer-su” mukaddes olarak görülmüş ve “yerimden ayrıldım yazık”⁹ demek suretiyle önemi belirtilmiş, “yerini suyunu bırakıp kaçma”¹⁰ da isyan olarak telakki edilmiştir.

Devlet, bağımsızlık ve istiklalini devam ettirebilmek için kudretini göstermek durumundadır. Devletin sınırları içerisinde ve ülke dışında üstün bir kuvvet ve emretme niteliği vardır. Bu kudret, emredici, maddi ve fiilî bir kudrettir. Maddi kudreti olmayan oluşum, devlet niteliği taşıyamaz. Bu güç bir silahlı kuvvetler imtiyazına sahip olmasıyla belirlenebilir.¹¹

Devletin kudretini ve egemenliğini gösterdiği unsurların başında vatan toprağı ve onun güvenliği gelmektedir. Ülke sınırları genişlediğinde, birtakım olumsuzluklar da beraberinde gelecektir. “Bozgunculuk yaparak ülkenin huzurunu”¹² bozacak insanlar çıkacaktır. Dinin içtimâî hayatta gerçekleştirmek istediği hedeflerin başında can güvenliği gelmektedir. Bunu ihlal edenlere karşı işledikleri suçun cinsine göre ağır cezalar da tatbik edilir.¹³

Hz. Peygamber (s.a.v), risâlet hayatı boyunca hem yaşadığı coğrafya ve hem de insanlık için fitneden ve bozgunculuktan uzak rahat, huzurlu ve emniyetli bir yaşam için mücadele vermiştir. Bir defasında Hatim-i Tâî'nin oğlu Adıyy'e hitaben: “...Andolsun ki, çok geçmeden Kadisiye şehrinde devesiyle yola çıkan bir kadın, tek başına ve hiçbir korku duymadan Mekke'ye gelip şu beyti ziyaret ettiğini duyacaksınız...”¹⁴ ifadesinde bu hedefi görmekteyiz.

İslam, devlet başkanına devletin güvenliği ve kamu düzenini koruması, vatani savunması, âmmenin hukukunu bizzat kontrol etmesi, insanlar arasında adaletle hükmetmesi gibi görevleri yüklemiştir.¹⁵ İslam'ın bu maslahatı, Osmanlı devlet yönetiminde de makes bulmuştur. Osmanlı devlet felsefesinde; “...din asıl, devlet onun bir fer'i”¹⁶ unsuru olarak görülmüş, devletin başında bulunan hükümdar da; “zillullahi z-

² Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, İstanbul 1993, 81.

³ Erdoğan Teziç, Anayasa Hukuku, İstanbul 1996, 6.

⁴ İlhan Arsel, Anayasa Hukuku, İstanbul 1968, 13.

⁵ Davutoğlu, IX, 236.

⁶ Cevat Ali, el-Mufasssal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslam, Beyrut 1993, V, 246.

⁷ Medine vesikası ve yorumları için bkz., Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1990, I, 208 vd.; Halis Demir, Devlet Gücünün Sınırlanması, İstanbul 2004, 33 vd.

⁸ Taneri, 82.

⁹ Bahaddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul 1988, 418.

¹⁰ Ögel, 419.

¹¹ Taneri, 82.

¹² Ankebut, 29/36.

¹³ Mehmet Köroğlu, “İslam Hukukunda Ölüm Cezası Gerektiren Suçlar”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum 2015, Sayı: 43, s. 214-238.

¹⁴ İbn Hişam, es-Siretü'n-Nebeviyye, Kahire 1955, II, 581.

¹⁵ Maverdî, Ahkamu's-Sultâniyye, (Çev. Ali Şafak), İstanbul 1976, 19; Vehbe Zuhayli, el-Fıkh'u'l-İslâmî ve Edilletüh, Dımeşk 1989, VI, 663.

¹⁶ Ziya Kazıcı, İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, İstanbul 2003, 177.

*zalil-i alâ kâffeti'l-ümem*¹⁷ olarak kabul edilmiştir. Osmanlı devleti hakkında “*devlet-i ebed-müddet*” ifadesinin kullanılması da, güç ve siyasi yapının sürekliliğini¹⁸ ifade içindir.

Bu çalışma IV. Mehmed döneminde (1058-1098/1648-1687) devleti sarsan önemli isyanları bir çalışmada toplamak düşüncesiyle yapıldı. Ferdî eşkıyalık olaylarından sadece tehlike arz edenlerle birlikte özellikle; devletin kendisinden istifade ederek paşa, vali, beylerbeyi gibi göreve getirdiği kısaca devlet erkânından insanların başlattığı isyanlara değindik. Dönemin isyanlarını ele alırken ilkönce Mustafa Naîmâ'nın (1065-1655/1128-1716); *Ravzatü'l-Hüseyin fi Hülasati Ahbâri'l-Hafikayn* adlı eserini esas aldık. Bu eser, 892/1574 III. Murad'ın tahta çıkışından IV. Mehmed dönemini içerisine alan 1070/1659 tarihine kadar olan olayları ihtiva etmektedir. Naîmâ Tarihi, bu konuda en çok okunan eserler arasına girerek, İbrahim Müteferrika'nın ilk bastığı tarih eserleri arasında yerini almıştır. Naîmâ'nın Osmanlı Devleti'nde ilk vakanüvis olması da esere ayrı bir değer katmaktadır. O'nun bu görevini başarıyla yaptığında tarihçiler hem fikirdir.¹⁹ 1070/1659 tarihinden 1099/1687 yılına kadar olan isyanlar ise; Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın (?/1129-1717 *Zübde-i Vekayiât* ve Fındıklılı Mehmed Ağa'nın (1069-1658/1139-1726) *Silahdar Tarihi*'ne müracaat edilerek işlenmiştir.

2. DEVLETE KARŞI İŞLENEN SUÇLAR

Biz burada devlete karşı işlenen suçlardan devletin kudret ve hâkimiyetine hâlel getirme noktasında iki suç zikredeceğiz. Fıkıh kitaplarında irtidat ve bagy başlığı altında işlenen suçlar, devlete karşı işlenen suçlar olarak değerlendirilir.²⁰

2.1. Hirâbe (Eşkîyalık / Kuttai't-Tarîk)

İslam topraklarında, Müslümanların ve zimmîlerin yollarını kesmek ve hayatlarına kast etmek, kişilere korku salmak suretiyle mallarını ellerinden alarak yapılan soygun suçuna *kat'ı tarîk* veya *hirâbe* denmektedir.²¹ Kamu düzeninin, emniyet ve asayişin sağlanması, kişilerin mal ve canlarının, seyahat özgürlüklerinin korunması İslam'ın temel amaçları arasında yer aldığından eşkıyalık suçu dinen büyük günahlar, hukuken de büyük suçlar arasında sayılmış, bu suç ve uygulanacak cezaî müeyyideleri konusunda Kur'an ve Sünnette özel hüküm ve açıklamalar yer almıştır.²²

Hirabe suçunda devlete ve güvenlik kuvvetlerine rağmen anarşi çıkararak başkasının malını alenen ve cebir ile alma yani soygun söz konusudur.²³ Bu konu ile ilgili Kur'an'da “*Allah ve Resulüne karşı savaşanların ve yeryüzünde düzeni bozmaya çalışanların cezası öldürülmeleri yahut asılmaları veya el ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da buldukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvalığıdır. Ahirette ise onlar için büyük azap vardır*”²⁴ hükmü vardır. Zira hirâbe suçunda, toplumun huzur ve barışının bozulması hedef alınmaktadır. Burada mağdurun kimliğinin ya da malın kime ait olduğunun bir önemi yoktur. Suç doğrudan toplumun huzur ve güvenliğini tehdit eden bir yapıya büründüğünden suç için fesat kelimesi kullanılmaktadır.²⁵

Yol kesme suçunun cezasını tayin eden ayette öngörülen müeyyidelerin had grubunda yer alması hasebiyle, hâkim veya devlet başkanının bu cezaları başka cezalara çevirme yetkisinin bulunmadığı konusunda klasik dönem İslam hukukçuları arasında görüş birliği vardır.²⁶ Bu cürümü işleyen eşkıyalar hakkında cezalar ise şu şekildedir:

- Sadece yol keserek, kamu düzeni ve yol emniyetini ihlal eden ve yolcuları korkutmayı amaçlayan eşkıyanın cezası Hanefilere göre hapis ve ta'zir,²⁷ Şafii ve Hanbelî hukukçularına göre sürgündür.
- Yolcuların sadece malını alan eşkıyanın cezası Hanefi, Şafii ve Hanbelî fakihlerine göre alınan malın kişi başına nisaba ulaşması halinde, her birinin sağ el ve sol ayaklarının çaprazlama kesilmesidir.
- Sadece adam öldüren eşkıyanın cezası Hanefi, Şafii Hanbelî fakihlerine göre haddten öldürülmeleridir.

¹⁷ Ahmet Akgündüz, “Budun Eyaleti Kanunnameleri”, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlili*, İstanbul 1992, V, 268; “Bütün ümmetler üzerine Allah'ın yeryüzündeki gölgelerinden bir gölgedir”. Osmanlı Hükümdarları için kullanılan bu nevi unvanlar için bkz., Colin Imber, “Osmanlı Hanedan Efsanesi”, *Söğütten İstanbul'a*, İstanbul 2000, 223-270; Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyasetnameleri*, Kayseri 1992, 19.

¹⁸ Davutoğlu, IX, 235.

¹⁹ Zeki Aslantürk, *Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı*, İstanbul 1997, 33-49.

²⁰ Demir, 225 vd.

²¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul ty., III, 288.

²² Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 463.

²³ Akgündüz, V, 112.

²⁴ Mâide, 5/33

²⁵ Arif Atalay, “İslam Ceza Hukuku Açısından İnsan Hakları ve Şiddet”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2016, sayı: 28, s.29-54.

²⁶ Bkz., Ali Bardakoğlu, “Had”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 547-551.

²⁷ Bkz., Tuncay Başoğlu, “Ta'zir”, *DİA*, İstanbul 2011, 40, 198-202.

d) Hem adam öldürüp, hem de mal alan eşkıyan cezası konusunda Hanefi fakihleri devlet başkanının muhayyer olduğu görüşündedirler. Buna göre devlet başkanı cezaı;

- Dilerse suçlunun el ve ayağını keser, sonra öldürür, daha sonra ise asar.
- Asma veya kesmeyi terk ederek, sadece öldürür.
- Canlı olarak asar ve daha sonra katleder.

Şafii ve Hanbelî fakihlere göre bu konumdaki suçlular hem katledilir, hem de asılırlar. Hirâbe suçunu diğer suçlardan ayıran önemli özelliklerden biri, tövbe halinde bu suç için öngörülen cezanın düşmesidir. Cezanın düşmesinin ön şartı ise, suçluların henüz yakalanmamış olmalarıdır.²⁸ Bunun dayanağı ise; “*Ancak siz kendilerini yenip de ele geçirmeden önce tövbe edenler müstesna*”²⁹ ayetidir. Ayette geçen tövbe, İslam hukukçuları tarafından suçlunun suç ve günahını itiraf edip yaptıklarından pişmanlık duyması şeklinde psikolojik ve sübjektif bir durum değil, fiilî olarak suçu işlemekten vazgeçtiğini gösteren maddî ve objektif veriler şeklinde anlaşılmalıdır. Buna göre eşkıyanın tövbe etmiş sayılabilmesi için, suç işlediği bölgeden ayrılması, üzerindeki silahı ve suç aletlerini bırakması, devlet güçlerine teslim olması, devlet başkanının huzuruna gelip ona itirafta bulunması ve bağlılık sözü vermesi gibi objektif şartlar ileri sürülmüştür.³⁰

2.3. Bağy (Devlete Karşı İsyân / Terörizm)

Sözlükte “*haktan ayrılmak, zulmetmek, haddi aşmak, fesad çıkarmak, isyan*”³¹ anlamına gelen bağy, fıkıh teriminin ifade ettiği siyasî anlamın yanı sıra “*Allah’a karşı gelme, dinin çizdiği sınırları aşma*” manasında dinî-ahlakî bir terim olarak kullanılmaktadır.³² Dinî ve hukukî anlamlarda isyan eden kimseye bâğî veya âsî denir. Ayrıca devlete isyan edenlerin işgal ve hâkimiyeti altındaki bölgeye dâr-ı bağy, isyancılara ehl-i bağy, meşru idârenin hâkim olduğu bölgeye dâru-ladî, burada yaşayanlara da ehl-i adî denilmektedir.³³

Bağy suçu günümüzde yönetimi ele geçirmek veya yönetim şeklini yahut anayasayı değiştirmek amacıyla, siyasi nedenlerle devlete karşı direnen isyancılara tekabül etmektedir. Bu suçun temel unsurları, isyanın meşru bir devlet başkanına veya devlet düzenine karşı yapılmış olması, isyanda kuvvet kullanılması ve bu suçu gerçekleştirme kasıtlarının bulunmasıdır.³⁴ Silahlı olan bu grup veya gruplar yanlış yolda olduğunu düşündükleri meşru halifeyi, yönetimden düşürmek veya mevcut yönetimi değiştirmek, ya da ayrı bir devlet kurmak için başkaldırısıdır.³⁵

Bağy suçu, siyasi suçları ifade etmektedir ve Türk hukuk tarihinde sıklıkla bahsedilen “*siyaseten katl*” müessesesinin de temelini teşkil etmektedir.³⁶ İslam Hukuku’nda bağy suçu ve cezasıyla ilgili Kur’an ve Sünnette doğrudan bir hüküm bulunmamaktadır,³⁷ Fakat bağy suçunda sabit isyancılarla savaşmak ve bu sırada onları öldürmek helal kabul edilmiştir. Yalnız onların Müslüman olduğu ve suçlarının siyasi bir suç teşkil ettiği gözden uzak tutulmamalıdır.³⁸ İsyânla ilgili hükümler suçun şiddetine göre şu şekilde farklılık arz eder:

- a) İtaatsizlik içerisinde bulunanlar ehl-i sünnet akidesine bağlı olmaz, bununla birlikte bir grup da oluşturamazlar ise kendilerine dokunulmaz.
- b) Müslümanlar arasında kendi bozuk akidelerinin propagandasını yapmaları halinde uyarılırlar ve kendilerine sahih İslamî bilgiler anlatılır. Buna rağmen görüşlerinde ısrar ederlerse, ta’zir olunurlar.
- c) Grup oluşturdukları halde devlete fiilen isyan etmezlerse, yine kendileriyle çarpışılmaz.
- d) Devlete itaat etmezler ve devlet içinde devlet haline gelirlerse, önce itaate davet edilir, kabul etmezlerse savaşa yola getirilirler. Fakat savaşa isyancılar başlamadan, direkt taarruza kalkışılmaz.
- e) Fakihlerin çoğunluğuna göre, savaş halinde iken kaçan isyancılar takip edilmez, yaralıları ve esir alınanlar öldürülmez, malları ganimet olarak alınmaz, kadın ve çocuklar esir alınmaz. Savaş zaruretli

²⁸ Sabri Erturhan, *İslam Ceza Hukukunda Suça İştirak*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 1999, 31.

²⁹ Mâide, 5/34.

³⁰ Erturhan, 33.

³¹ Levis Ma’luf, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut ty, 44.

³² Hucurat, 49/9.

³³ Ali Şafak, “Bağy”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 451.

³⁴ Erturhan, 36.

³⁵ Bilmen, III, 411; Şafak, IV, 451; Demir, 226.

³⁶ Akgündüz, I, 113.

³⁷ Bardakoğlu, “Had”, XIV, 549; Demir, 226.

³⁸ Şafak, IV, 452.

bulunmadıkça evleri, meyve, ürün ve ağaçları tahrip edilmez. Muharip olanlar tövbe edinceye kadar hapsedilirler.

f) Bunlarla savaşma öldürmek için değil, sapıklıktan uzaklaştırma, terk ettirmek içindir. Mürted ve müşriklerle savaş ise onları öldürmek içindir.³⁹

3. IV. MEHMET DÖNEMİ İSYANLARI

Osmanlı Devleti'nde ilk isyan hareketi, Bozok Türkmenlerinden olup ve Amasya'nın Turhal kasabası halkından Celâl isminde dirlik sahibi (tumarlı) bir Kızılbaz'ın, başına 20 bin kişilik bir kuvvet toplayarak Mehdilik davasıyla Tokat'a gelmesiyle başlamıştır.⁴⁰ Celal isimli bu şahsa atfen, daha sonra meydana gelen isyanlar "Celâli" adıyla anılır olmuştur.⁴¹

Celâli isyanları başlangıçta, Osmanlı idaresinden memnun olmayan zümrelerin ve Şii eğilimli Türkmen gruplarının Safevîler'in tahrikiyle devlete başkaldırmaları şeklinde ortaya çıkmıştır.⁴² Celâl isimli bu şahinin Şah İsmail'e güvenerek başlattığı bu hareket, Rumeli beylerbeyi Ferhat Paşa ve Elbistan valisi Şehsuvaroğlu Ali Bey tarafından, Şah İsmail tarafına kaçarken Erzincan Akşehir'de yakalanıp (924/1518)'de öldürülmesiyle son bulmuştur.⁴³ Eşkıyalığın ve ayaklanmaların belli bir ideolojisi yoktur. Esasında Celali isyancılarının çoğunun hedefi devleti yıkmak veya devleti ele geçirmek değildir. Esas mücadele ehl-i örf arasında cereyan etmektedir. Yani ehl-i örfün kanun dışına çıkmamış olanları ile düzen dışına çıkmış olanları birbirleriyle mücadele etmesidir.⁴⁴ IV. Mehmed döneminde meydana gelen isyanlar bu görüşün en net olaylarını ihtiva etmesi bakımından önemlidir.

Sultan IV. Mehmet tahta çıktığında henüz yedi yaşında (17 Recep 1058 / 7 Ağustos 1648)⁴⁵ ve sünnet bile olmamış bir çocuktur.⁴⁶ Devletin siyasî ve ekonomik olarak çok da iyi olmadığı bir zamanda saltanata oturan IV. Mehmed, hazine babası döneminde tamamen tüketilmiş olduğundan, askere verilmesi gereken cülus bahşisi tehlikede olan bir devlet teslim alır. Sultan İbrahim zamanında saraydaki nüfuzunu kullanarak bir hayli zengin olan Cinci Hoca'dan (Hüseyn Efendi) 200 akçe borç istenir fakat istenilen meblağ alınmadığından, bütün malları müsadere edilerek, hem hazineye altın girişi olur ve hem de askerin cülus bahşisi ödenir.⁴⁷

Padişahın küçük olmasından dolayı, işler tecrübeli olması hasebiyle Sadrazam Sofu Mehmet Paşa'ya tevcih edilmişti. Zamanla Sadrazam Valide Kösem Sultan'ın bile emirlerini dinlememiş, saltanat tebeddülünün başlıca sebeplerinden biri olarak kabul edilen rüşveti kaldırmak yerine, her işe müdahalede bulunan ocak ağaları rüşvet kapısını büsbütün açmıştır. Saraydan her yedi senede yapılan çıkmalara tedricî bir şekil verilmesi ve sipahî ulûfelerinin geciktirilmesi İstanbul'da büyük bir buhrana sebebiyet vermişti.⁴⁸

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti, idarî, malî, askerî, adlî ve hukukî bakımdan içeriden yıkılmaktaydı ve bu yıkılışın muhtelif sebepleri vardır. Padişah mizaç, bünye ve yaşı dolayısıyla bizzat işleri ele alamamıştı. Buna mukabil çoğunluğu cahil, menfaatperest, dirayetli olamayan vezirler hükümette söz sahibi olmuş vali, memur ve hâkim tayinlerinde ehliyetten ziyade rüşvet geçerli olmuştu. Malî işler, iltizam mütegalibelerin

³⁹ Maverdi, 68., Erturhan, 37-38.

⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, II, 297.

⁴¹ Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri 1989, 112.

⁴² Mücteba İlgürel, "Celâli İsyancıları", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 252.

⁴³ Uzunçarşılı, II, 297. Şah İsmail dâîlerinin, Anadolu üzerinde oynadıkları oyunlar tarihin bilinen gerçeklerdendir. Olayın farklı ve taraflı bir boyuta çekilmesi ve tarihin tahrifinin nerelere vardığının anlaşılması açısından aşağıdaki metni vermeyi uygun gördük: "Yavuz Selim'in Anadolu'da Kızılbaz'a karşı çok sert ve zalimce işlemlere giriştiği bilinmektedir. Öyle sanıyoruz ki bu akıllı padişahın, hepsi öz be öz Türkmen olan bu insanlara karşı beslediği olumsuz duygu, Şehzadeligi zamanında Trabzon valisi iken Şah İsmail'in Anadolu hakkındaki politikasına yerli kimi alevî ileri gelenlerin hizmet etmeye kalkmaları sonucu idi. Ayrıca, şurada burada başlattıkları ayaklanmalar, bir de bazı aydınların İstanbul'da oturdukları yerde Anadolu'da görülen levent ve tumarlı karışıklıklarına hep "alevî" halkın ayaklanması deyip çıkmaları, padişahı bu insanlar aleyhine bütün bütün gazaba getirmiş olmalı idi. Gerçekte ise, alevî ya da Sünnî bütün çiftçi halkın yaşadığı köyler sanki çift bozan kaynağı olmaya başlamışlardı. Böylece bir ortamdan, geçmiş tarihlerde örnekleri pek çok görüldüğü üzere tarikatçılar yararlanacaklardı. Artık iş bu çıtura dökülünce de işsiz güçsüzler din anlayışı, inanç ve mezhep ayrılığı söz konusu olmaksızın, sırf yağmada bulacakları ekmek parası umudu ile isyancı başının bayrağı altına koşarlardı. İşte Yavuz Selim'in saltanatı süresince, etrafındaki Enderun kul ağalarının ve onların suyunda mutlu yaşayıp "ahkam" kesen ulema bozması okur yazarların kendisine sırf "alevî eşirrası" diye tanıttıkları Anadolu'nun çoğu Türkmen halkına karşı giriştiği kanlı kovuşturma hareketi Türkiye'de beklenen yatışmayı sağlamak şöyle dursun, yıkıcılık ve soygun olaylarını doğal hale getiren sürekli karışıklıklar yarattı, İlk tehlikeli isyan padişahın Mısır seferi sırasında Yozgat (Bozok) çevresindeki Türkmenler arasında patladı. Celal adında biri Osmanlı tarihçilerinin iddiasına göre, "Kızılbaz" eğilimlilerden büyük bir kitleyi arkasına takarak...." Bkz., Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, İstanbul 1995, 117. Ayrıca Celali İsyancıları farklı bir boyutta sadece ekonomik şartlara bağlı olarak değerlendirmeler de mevcuttur. Bunun için bkz., Suraiya Faroqi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, (çev. Zeynep Altok), İstanbul 2001, s. 85.

⁴⁴ Akdağ, 18.

⁴⁵ Mustafa Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ*, İstanbul 1280, IV, 326.

⁴⁶ Mehmed'in sünneti saltanata çıktıktan sonra 15 Ramazan 1058 / 3 Ekim 1648'de yapılmıştır. Bkz., Naîmâ, Tarih, IV, 456.

⁴⁷ Naîmâ, Tarih, IV, 456.

⁴⁸ M. Cavid Baysun, "IV. Mehmed", *İA*, İstanbul 1993, VII, 548.

ellerine bırakılmış, halk bunların ellerinde perişan olmuş ve bunun neticesi olarak çift ve çubuklarını terk eden bir kısım *çift bozan* reayası levent adıyla şekavete başlamışlardı. Kadırla onların tayin ettikleri nâiplerin -pek azı müstesna- vali, sancak beyi veya mütegalibe taifesiyle uyuşarak vazifelerini kötüye kullanmalarının tesiri olmuştur.⁴⁹

Çift bozanların haramîlikleri ve şekavetleri o dereceye varmıştı ki, bir kısım köylü halk artık açlık sınırıyla karşı karşıya kalmıştı. Çünkü bu insanların ne zaman ve nerede insanların karşlarına çıkacakları ve ne yapacaklarını kestirmek artık güçtü⁵⁰ ve bunların yaptıklarına kasabalara ve vilayetlere yerleşmiş olan kapıkulu süvarilerinin zulmü⁵¹ de eklenmekteydi.

Sultan İbrahim'in son seneleriyle oğlu IV. Mehmet'in ilk sekiz senesinde, isyancıların azgınlıkları bütün şiddetiyle devam etmiştir. Hükümetin aczi ve devlet idaresine el koyan ocak ağalarının, ak ve kara hadım ağalarının nüfuz ve tesirleri sebebiyle eyaletler ihmal edilerek yalnız İstanbul düşünülmüş ve bilhassa Anadolu'daki isyanları söndürme hususunda gerekli adımlar atılamamıştır. IV. Mehmet'in çocukluğu dolayısıyla bütün işler ilk devirde ocak ağalarının elinde olup üç, dört ayda bir veziri azam değişmesi hükümet mekanizmasını bozmuştur. Hazine gelirini tahsil için mültezim olanlar aldıkları mahallin varidatına nispetle hazineye, defterdar ve veziriazama verdiklerinin iki mislini çıkarmak için maiyetlerine aldıkları sarıca sekbanlarla iltizam yerlerini dolaşıp halkı ezmiş, şikâyet edenler de dikkate alınmamıştı.⁵² Bu karışıklıktan her zaman kendilerine pay çıkararak ağalar; isyanları bastırmaya karşılık olarak, belli başlı devlet ve saray mevkileriyle İstanbul ticaretinin büyük bir bölümünün tekeli ele geçirerek büyük servet ve güç sahibi olmuşlardı.⁵³

İstanbul tarafından vali ve hâkim olarak tayin edilenler, memuriyetlerini nüfuzlu şahıslara verdikleri rüşvetle kazandıkları için verdiklerinin birkaç mislini vergilerle çıkarıyorlardı. Herhangi bir eyaletin valisi eğer himaye görmüyorsa veya isyan etmesinde çekinilir bir adam değilse, ilk altı ayda ve bazen de daha memuriyetine gitmeden yolda iken azl ve tebdil ediliyor ve yerine hazineye menfaat ve veziriazama fazla caize veren yeni birisi tayin olunuyordu.⁵⁴ Devletin içerisinde bulunduğu bu karışık durum, IV. Mehmet döneminde yeni celâlî isyanları dizisinin başlamasına⁵⁵ 1648 den 1656 (1058-1067)'ya kadar sekiz yıllık sıkıntılı bir dönem geçirilmesine neden olacaktır. Köprülü Mehmet Paşa'nın sadarete tayin edilmesine kadar geçen sekiz yıllık süre içerisinde, Rumeli taraflarındaki birkaç küçük önemsiz olay bir tarafa bırakılırsa, devletin asıl kaynağı da, halkın baskı altında ezildiği bölgenin Anadolu olduğu açıkça görülmektedir.⁵⁶

4. İÇ İSYANLAR

4.1. Sipahi Ayaklanması Sultan Ahmet Vakası (1058/1648)

IV. Mehmed döneminde Sipahi ayaklanmasının başlangıcı veziriazam Sofu Mehmed Paşa'nın tasarruf tedbirleri almasıyla baş gösterir. Bununla yetinmeyen vezir, birtakım mukataalara da müdahale ederek, beratlar kontrol edilip uygun olmayanların beratlarını iptal ettirir. Dirlikleri çalınmış sipahilerin de Girit'e gitmeleri yönünde ferman çıkarır. Aslında bu durum sipahi ocaklarının düzeltilmesi yönünde doğru atılmış bir adım olmasına rağmen akılsızca hareket ederler. Kadim adetlerinin hilafına hareket etmek suretiyle 1058/1648 yılı Ramazan ayında Anadolu sipahileri Üsküdar'da toplanırlar. Bu durum başlatılacak isyanın ayak sesleridir.⁵⁷

Bu isyan *celep*⁵⁸ denilen dış sarayda bulunan *acemi oğlanları*⁵⁹ nın başlattığı isyandır. Padişah cüluslarında veya her beş veya yedi senede bir İbrahim Paşa, Galata Sarayı ve Edirne Sarayı ile Enderun'dan Acemi çıkmaları olur ve bunlar kabiliyetlerine göre ya Yeni Saray'a veyahut Kapıkulu süvari bölüklerine

⁴⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, I. Kısım, 308.

⁵⁰ Akdağ, 17.

⁵¹ Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 309.

⁵² Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 309.

⁵³ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul 1994, I, 280.

⁵⁴ Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 309.

⁵⁵ Shaw, I, 284.

⁵⁶ Vahid Çabuk, *Köprülüler*, İstanbul 1988, 13.

⁵⁷ Nâimâ, IV.350-353.

⁵⁸ Celep: Koyun tüccarı manasına gelen bu kelime, saraylılar ve hassaten Enderun ağaları arasında "hayvan" manasına kullanılır ve bu itibarla tahkiri tazammun ederdi. Aptal yerine konulmak istenildiği zaman "ben o kadar celep değilim" denilirdi ki, "ben o kadar hayvan değilim" anlamına gelmekteydi. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, I, 269.

⁵⁹ Acemi Oğlanları: Yeniçeri ocağında istihdam edilmek üzere esirlerden yahut devşirme usulüyle Hristiyanlardan toplanan çocuklara verilen addır. Pakalın, I, 7.

çıkarlardı. Sultan İbrahim zamanında bunların çıkma müddetleri geçtiği halde çıkarılmamışlar ve bu defa de yeni cülusta ihmal edilmişlerdir.⁶⁰

Tarih 7 şevval 1058 / 25 Ekim 1648'i gösterdiğinde Galatasaray ve İbrahim Paşa sarayındaki celepler boş oturmanın yersiz olduğunu söyleyerek isyanı başlatıp, kendilerini durdurmaya gelen yeniçeri ağasını kaçırlılar. Bu olayı haber alan Yeni Saraylı acemiler de bu isyana iştirak ederler. Bu arada Bıyıklı Mahmud, ulûfe bahanesiyle İstanbul'a gelerek Sultan Ahmet yakınlarında bir eve yerleşip isyana kalkışan bütün celepleri yanına toplayarak isyanın başı olmakla kalmayıp etrafına diğer zorbaları toplar. Aynı gün devlet; Bıyıklı Mahmud'la üç kez masaya oturur ve gerek kazasker ve gerekse müftü ve diğer din adamları ikna yoluyla celepleri isyandan vazgeçmeye ikna etmişken, Bıyıklı Mahmud'un inatlaşması üzerine sulh gerçekleşmez. Bu arada müftünün; isyana katılan celeplerin kanlarının helal olduğuna dair bir fetva verdiği şeklinde söylenti yayılır. Duruma müdahale eden Padişah, olayın sükûnetle sona erdirilmesi konusunda iki defa hattı hümayun ve beş kez de haseki gönderir.⁶¹

Devletin bu derece sühuletle hareket etmesinden cesaretlenen isyancılar, sipahilerin ileri gelenleri ile veziriazam ve Şeyhülislam Abdurrahim Efendi'nin öldürülmelerini isterler. İsyancılar daha sonra Yeni Cami imaretine yerleşerek azgınlıklarına burada devam ederler. Devletin olaylara bu kadar ılımlı yaklaşmasına rağmen, zorbalıkların ve taşkınlıkların devam etmesi üzerine, imarete bulunanların öldürülme fetvaları çıkar. Fetva Padişah'a arz edildiğinde; "*ıçtimâ' memnûdur cem'iyetten men' olunsunlar*" şeklinde hattı hümayun vârid olur. Bu fetva üzerine tekrar bir görüşme yapılır fakat yine netice alınmaz. Sultan Ahmet ve Ayasofya taraflarında yapılan iki çarpışmada, sipahiler ve celepler perişan edilerek isyan sona erdirilir.⁶²

Devlet idaresinin işle alakası olmayan kimselerin eline geçmesi ile neticelenen bu isyana padişahın çocuk olması, iki validenin rekabeti ve Sultan İbrahim devrinde devlet işlerinin iyice bozulması sebep olmuştur.⁶³

4.2. Kara Haydar Oğlu İsyanı (1056/1646)

Sultan İbrahim zamanında 1055/1645'tarihinde Anadolu'da Kara Haydar adında yol kesip kervanları soyan bir şaki türemiş; Isparta ve Uluborlu ve civarında bir hayli zararı olmuş nihayetinde yakalanıp öldürülmüştü.⁶⁴ Bunun oğlu olan Mehmet, babasının intikamını almak için isyanı tekrar başlatmıştır. İsyanın ilk zamanların sabık Anadolu Valisi İbşir Paşa görevlendirilmiş ve Söğüt civarlarında bulunan bu topluluk dağıtılmış, Kara Haydaroğlu ele geçirilemeyip kaçmıştır. Daha sonra, İlgin ile Akşehir arasında hacıların yollarını kesmek suretiyle şakiliğine devam etmiş ve Padişah, Küçük Çavuş Ahmet Paşa'yı görevlendirmiştir. Haydaroğlu Afyon Kara Hisar'da bozguna uğratılmış ama işi biraz ağırdan almasında dolayı, eşkiya toparlanıp karşı saldırıyla Ahmet Paşa'yı esir etmiştir.⁶⁵

Haydaroğlu Ahmet Paşayı serbest bırakmış, kendisinin en kuvvetli adamı Katırcıoğlu'nun muhalefeti üzerine Paşa'yı tekrar ele geçirip öldürmüştür.⁶⁶ Bu olayın üzerine Ahmet Paşa'nın emrinde olan sekban ve leventler, Haydaroğlu'na iltihak etmek suretiyle, kuvvetlerin büyümesine neden olmuşlardır.⁶⁷ Devlet Bu esnada özellikle Anadolu ve Karaman eyaletlerine gönderdiği 1056/1646 tarihli emirnamede memleketin her neresinde olursa olsun şakinin yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi hususunda taülimatlar göndermiştir.⁶⁸

Haydaroğlu, Ahmet Paşa'yı öldürdükten sonra, sırasıyla Afyon Karahisar ve İsparta üzerine yürümüştür. Isparta halkı bir heyet göndermek suretiyle Haydaroğlu'nun isteklerini sormuş o da şehre üç bin kuruş haraç vermeleri konusunda istekte bulunmuştur. Halk bu isteğin tedariki için müsaade istemiştir. Gelecek parayı beklerken tedbiri elden bırakması ve işrete dalması kendisinin de sonunu getirmiştir. Abaza Hasan Ağa, Isparta üzerine gönderilerek, Haydaroğlu bozguna uğratılmış ve yaralı bir şekilde yakalanıp İstanbul'a gönderilerek 1058/1648'de Parmak Kapı da adamlarından ileri gelenlerle birlikte asılmışlardır.⁶⁹

⁶⁰ Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 242.

⁶¹ Naîmâ, Tarih, IV, 353-372.

⁶² Naîmâ, Tarih, IV, 363-372., Sipahi ve Celeplerin katilleri konusunda verilen fetvada, Müftü Abdurrahim Efendi, Sabık Rumeli Kazaskeri Mustafa, Sabık Rumeli Kazaskeri Ebu'l-Fazl Mehmed, Sabık Rumeli Kazaskeri Abdulaziz, Anadolu Kazaskeri Muhammed Kazî, Sabık İstanbul Kadısı Şeyh Muhammed Hüseyini, İstanbul Kadısı Şeyh Muhammed Hüseyini imzaları vardır. Karaçelebi zade Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi "ibtida mukarrer ise" şeklinde bir şerhle imza koymuş iken daha sonraları, "böyle bir tereddüde gerek yoktur" diyerek, "mücerred olur" diyerek imza etmiştir., Naîmâ, Tarih, IV, 360.

⁶³ İlgürel, "IV. Mehmed", XI, 20.

⁶⁴ Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 311.

⁶⁵ Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 311.

⁶⁶ Naîmâ, IV, 373.

⁶⁷ Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 311.

⁶⁸ BOA_DVNSMHHM_91-378.

⁶⁹ Naîmâ, IV, 374-377.

Haydaroğlu; düşmanlarının bile hayranlığını kazanmış, bıyıkları dahi henüz gelmiş, at ve silah kullanımında usta, savaş ve stratejide usta birisidir.⁷⁰ Yola çıkış sebebi her ne kadar devşirme zulümlerine bir isyan mahiyetiyle olsa da zaman içerisinde şekavet yoluna sapmak suretiyle asiliğe dönüşmüş⁷¹ ve bunun bir neticesi olarak da devlet gereğini yerine getirmiş ve cezasını vermiştir.

4.3. Katırcıoğlu Mehmet İsyanı (1059/1649)

Haydaroğlu'nun en önemli reislerinden biridir. Aslen Hamiteli Türkmenlerinden olup, Haydar Oğlu'nun yakalanmasından sonra çetenin başına geçip; yol kesme ve hacı kafilelerine zarar verme gibi birçok şekavet ve mefseleti yapmağa başlamıştır.⁷² Bu esnada, Gürcü Abdünnebi hükümeti devirmek için büyük bir kuvvetle İstanbul üzerine yürümüştür. Kendince bir taktik uygulayarak; kusurunu affettirmek veyahut ta bir müddet böyle yaşarım düşüncesiyle Katırcıoğlu, Abdünnebi kuvvetlerin iltihak etmiş, lakin Abdünnebi'nin başarısızlığı üzerine Katırcıoğlu tekrar şekavet yolunu tercih etmiş ve⁷³ isyankârlığa devam etmiştir.

Katırcıoğlu, Beyşehir, Seydişehir taraflarına gelerek yedi yüz kuruş miktarı eman parasını almak üzere iken, Hamiteli Sancak mutasarrıfı Topal Mehmet Paşa komutasındaki kuvvetler kendisini bozguna uğratmış, bunun neticesi olarak dağlarda eşkıyalık yapmaktan vazgeçerek Çay kasabasına yerleşmiştir. Kasaba ayânından ve yeniçeri ocağından yetişmiş olan İsa Ağa vasıtasıyla İstanbul'a Kara Murat Paşa'ya haber göndermek suretiyle, "*bulunduğu mahalli ya tarumar edip Acem diyarlarına gideceği yahut ta gelip kendisini İstanbul'a götürerek affettirmesini*" istemiştir. İsa Ağa Katırcıoğlu'na referans olmuş; "*kendisinin zor işlerde yararlıklar gösteren, maharetli, zeki, devlete faydası dokunacak bir yaratılıştadır*" olduğunu beyan etmiştir. Murat Paşa ise; konumu itibarıyla böyle bir şey yapamayacağını fakat kendisi bir mektup yazmak suretiyle arzusunu bildirirse, affedilmesi konusunda elinden geleni yapacağını bildirmiştir. Katırcıoğlu, İstanbul'a mektup göndermiş ve bunun üzerine, yeniçeri ağası, bazı devlet erkânı, şeyhülislam ve kazaskerin de aralarında bulunan kişilerin teminat mektubu ile İstanbul'a gelip padişaha arz edilmiş ve bizzat padişah tarafından kendisine Beyşehir Sancağı tevcih edilmiş, yanında bulunan adamlarından on sekiz kişiye de kapıkulu ocağı sipahiliği verilmiştir.⁷⁴

İstanbul'da iltifat ve mansıba mazhar olan Katırcıoğlu daha sonra sancağına gitmiş, bir aralık da Karaman valiliği ve Isparta sancağında görev yapmıştır. Abaza Hasan Paşa ve İbşir Paşa'nın isyan hareketlerinde hükümet tarafından bunları tenkile memur edilmiştir. 1062/1652'de Karaman valisi bulunduğu sırada İbşir Paşa'nın ikinci kez muhalefetine onun kendisiyle beraber olması teklifini reddeden Katırcıoğlu, İbşir'in sadrazam olması üzerine kaptan paşa bulunan Kara Murat Paşa'nın; "*riâyet-i hâtırumuz için, cerâyim-i sâbıkasını afv ve lutfili muâmele buyurasız, yine işe yarar kulunuzdur*" diye şefeatnâme yazmak suretiyle İbşir Paşa'nın elinden kurtulmuştur.⁷⁵

Katırcıoğlu, seyredenleri kendisine hayran bırakacak kadar iyi at binen ve cirit kullanan birisidir. Padişahla bir görüşmesini tasvir ederken: "*saadetlü hünkârımın garaca garaca gözlerini gördüğüm gibi ödüm sıda yazdı. Paşa düş dedi yüzüm üstüne düştüm. Amma düş demese hemen düşmege durup yıkılırdım. Allah hünkârımın yaşın uzun eylesin deyü yer öptüm..*" Katırcıoğlunun bu sözlerine Naîmâ şu yorumu yapıyor: "*..egerçi böyle Türkçe bilmez Türk idi, lakin umûr-ı hâriciyei anlar ve mahalline göre istidadınca cevap vermeyi güzel bilirmiş.*"⁷⁶

4.4. Gürcü Abdünnebi İsyanı. (1059/1649)

Vezir Gürcü Mehmed Paşa'nın akrabasından ve Adanalı Cafer Paşa'nın kardeşidir. Kapıkulu süvarilerinin meşhurlarından olup Sultan IV. Murad Han'ın isyancıları ortadan kaldırdığı sırada kaçıp kurtulmuştur. Bu olaydan sonra Gürcü Mehmed Paşa Silahtar (Mustafa) Paşa'dan Abdünnebi'nin affi hususunda ricada bulunmuş ve bir tarafında Gürcü Paşa bir tarafında Cafer Paşa olduğu halde boğazında urganla bağlı olarak Sultan Murad'ın huzuruna getirilmiştir. Abdünnebi padişahın huzurunda yüz sürüp affi için özrünü beyan ettiğinde Sultan, Silahtar Paşa'ya hitaben: "*Sana bağışladım, bir kıyafetli kâfirdir*"⁷⁷ kapıcılar kethüdası eyle" demiştir.⁷⁸

⁷⁰ Naîmâ, IV, 375.

⁷¹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972, III, 414.

⁷² Naîmâ, IV, 388.

⁷³ Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 312.

⁷⁴ Naîmâ, IV, 458.

⁷⁵ Geniş bilgi için bkz., Naîmâ, VI, 29-32.

⁷⁶ Naîmâ, IV, 458.

⁷⁷ Uzunçarşılı, "bir kıyafetli kâfirdir.." şeklinde belirtmiştir. Bkz., Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 314.

⁷⁸ Naîmâ, IV, 394.

Kendisi böyle bir salahiyet aldıktan sonra varidat getiren iltizam ve voyvodalıkları ve istediği muteber hizmetleri kendi uhdesine geçmiş ve son olarak Sultan İbrahim'in hal'inden önce Safed voyvodalığını yüz doksan bin kuruşa almıştır. Yüz bin kuruşunu peşin verip, geriye kalanın otuz bin kuruşunu Hazerpâre Ahmed Paşa'ya göndermiştir. Gönderdiği bu para henüz devletin resmi kayıtlarına geçmeden, teslim ettiğine dair ruznamçe sureti almadan hükümet yenilenir ve yeni hükümet Ahmed Paşa'ya gönderilmiş olan bu otuz bin kuruşu ve bakiyeyi talep eder. Devletle, Abdünnebi arasında bir inatlaşma başlar ve voyvodalık elinden gider.⁷⁹

Bu sırada İstanbul'da sipahi ayaklanması başlar ve yeniçerilerin gayretiyle bu ayaklanma bastırılır. Fakat kendisi de bir sipahi olan Gürcü Abdünnebi, birtakım ifadelerle tahrik edilerek İstanbul'a karşı huruç etmesi birtakım çevrelerce teşvik edilir ve bunda da başarılı sağlanır.⁸⁰ Kendisine yakın olana bölgelere ve alay beylerine mektuplar gönderen Abdünnebi, Niğde'den hareketi başlatarak Konya yakınlarına gelir ve civar yerlerden gelen sipahilerle buluşarak Konya'ya ulaşır ve buradaki sipahiler de iltihak ederler.⁸¹

Sofu Mehmed Paşa'dan sonra veziriazam olan Murad Paşa⁸² Abdünnebi'ye mektuplar ve Mustafa Paşa ağalarından Recep Ağa'yı kendisine göndererek hasmı olan Koca Paşa'nın hakkından geldiği dağılıp gitmeleri için haber gönderilir lakin Abdünnebi: "*Yeni cami vakasında bu kadar yoldaşlarımız düşdü ve namazı kılınmadı. Bu fitneye bâis olan Paşa gitmiş, lakin sebab-i müstakil olan müftinin hakkından gelmek için davamızı huzur-ı padişâhîde göreriz..*" diyerek ısrarında sürdürür.⁸³

Abdünnebi, İstanbul'u endişeye sevk edecek kadar kuvvet toplayarak ilerlemeye devam etmekle birlikte, Katırcıoğlu denen asiye de kuvvetlerine iltihak eder. Bu tehlikeli gelişme üzerine İstanbul'da Abdünnebi için "*hurûc ale's-sultan*" (padişaha karşı isyan) fetvasıyla katil fetvası çıkartılır.⁸⁴ Karaçelebi-zade böyle bir fetvaya muhalefet eder. O, isyancılarla ilkönce aracilar vasıtasıyla konuşulması ve ikna edilmesi yolunu tercih eder. Ama Aziz Efendi'nin müdahalesi fayda vermez ve fetva onaylanır.⁸⁵

Üsküdar'a kadar gelen asi kuvvetleri bir ara isyandan vazgeçecek gibi oldularsa da, Katırcıoğlu olayı alevlendirir lakin Abdünnebi çarpışmayı göze alamayarak geri döner. Bu olayın üzerine, Abdünnebi, Katırcıoğlu ve de Kazaz Ahmed adlı isyancıların yakalanıp cezaların verilerek İstanbul'a gönderilmeleri konusunda emirler yayınlanır.⁸⁶ Kırşehir Sancak Beyi olan İshak Bey, Karapınar yakınlarında bulunan Gürcü Abdünnebi'ye baskın düzenleyip yakaladıktan sonra, başını keserek İstanbul'a gönderir (1059/1649)⁸⁷ isyan bitirilmiş olur.

4.5. Van Hadisesi (1061/1651)

Van Valisi Mehmet Emin Paşa 1061/1651 yılında, Amik, Erciş, Ahlat, Âdü'l-cevaz halkının on beş binden fazla hayvanını gasp edip, Acem'den gelen tüccarların yolunu kestirip, Van'da cizyeye tabi olan halkı da isyana teşvik eder.⁸⁸ Mehmed Emin Paşa'nın isyanını sebebi, ocak ağalarından Bektaş Ağa'nın, kendisinden külliyetli rüşvet alınan İbrahim Paşa'nın Van'a tayin edilmesiydi.⁸⁹ Bu tayin üzerine, Van ve Hakkâri Kürtleri birleşip İbrahim Paşa'yı kabul etmeyeceklerini beyanla Van kulu askerleriyle nevbetçi yeniçeriler arasında çatışma meydana gelir. Van valiliğine tayin edilen İbrahim Paşa, olaya müdahale eder ve bu esnada Mehmed Emin Paşa ve olaylara karışan Hüseyin Ağa Hakkâri'ye kaçarlar. Şehre giren İbrahim Paşa Vanlılarla sulh yapar ve bu arada Mehmed Emin Paşa Erzurum üzerinden İstanbul'a gelir. Geride kalan Hüseyin Ağa ve diğer isyancılar yakalanmak suretiyle katledilirler.⁹⁰

4.6. Abaza Hasan Paşa'nın İsyanı⁹¹

4.6.1. İlk Ortaya Çıkışı

Abaza Hasan Paşa, Gürcü Abdünnebi isyanında da önemli roller oynayan Haydaroğlu'nun yakalanıp İstanbul'a getirilmesinde devlete faydası olmuş birisidir. Bu hizmetin karşılığı olarak, ocak ağalarının ve

⁷⁹ Naîmâ, IV, 395.

⁸⁰ Naîmâ, IV, 395.

⁸¹ Naîmâ, IV, 411.

⁸² Naîmâ, IV, 397. Sofu Mehmed Paşa sadaret makamından azledildikten sonra Malkara'ya sürülmüştür ve Frenk Ahmed Ağa tarafından padişahın emriyle boğularak öldürülmüştür. Naîmâ, IV, 407.

⁸³ Naîmâ, IV, 412.

⁸⁴ Naîmâ, IV, 417.

⁸⁵ Naîmâ, IV, 416.

⁸⁶ Naîmâ, IV, 429.

⁸⁷ Naîmâ, IV, 435.

⁸⁸ Naîmâ, V, 76.

⁸⁹ Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 325.

⁹⁰ Naîmâ, V, 77.

⁹¹ Bu isyanla ilgili en kapsamlı çalışma için bkz. Mücteba İlgürel, *Abaza Hasan Paşa İsyanı*, (Doçentlik Tezi), İÜEF, İstanbul 1976.

birtakım devlet erkânının itirazlarına rağmen, Veziriazam Sofu Mehmet Paşa tarafından kendisine üç sene müddetle Yeni-il voyvodallığı verilir. Kendisine voyvodalık verildikten sonra, vezir ve devlet erkânından birçok kimseye görevinin devamlılığı noktasında büyük hediyeler gönderir. Abaza'nın görevinin devam ettiği ve elinde hatt-ı hümayun olmasına rağmen; Kethüda Bey yandaşlarından Deli Birader ismiyle bilenen Ahmed Ağa'nın damadı ve aynı zamanda Salih Paşa'nın hizmetkârlarından olan Ak Ali'ye ocak ağalarının tasarrufuyla Abaza Hasan Paşa'nın elinde Yeni-il voyvodallığı verilir.⁹²

Bu haksızlık üzerine Abaza Hasan Paşa, ırkdaşı olan Melek Ahmed Paşa'nın sadareti (1061/1651) zamanında İstanbul'a gelir.⁹³ Voyvodalıkta daha iki sene gibi bir müddeti var iken, kendisinden alınıp başkasına verilmesine tepkili olarak ocak ağalarıyla görüşerek: *"..devletlüler, hizmetim mukabelesinde ihsan olunan hatt-ı hümayunla amel olunmak layık değildir. Mîriye bu kadar bin kuruşum geçip ebvâb-ı sâireye bu kadar hedâya verdim. Bana gadr eylemek insaf mıdır? İhsan edip bize cevri ü teaddî eylemen"* şeklinde şikâyetinde bulunduğu sırada ocak ağaları istihza ederek küçümserler. Abaza Hasan Paşa bu ifadelerden sonra veziriazama başvurup; Haydaroğlu gibi üç tuğlu bir veziri katledip Anadolu'yu ateşe veren şakiyi yakaladığını, elinden kurtulup kaçan Katırcıoğluna üç tuğ ile eyalet verilerek taltif edildiğini, hakkı olan ve hatt-ı hümayunla kendisine tevcih edilen bu makama başkalarının göz dikmesinin doğru olmadığını, yoksa kusurunun Osmanlı hanedanını eski bir bendesi mi olduğunu sormuştur. Veziriazam Melek Ahmed Paşa huzurundaki bu konuşmalara vezir kethüdası Gadde Mehmed'in müdahalesi üzerine Abaza Hasan Paşa hançerine el atarak: *"Bire bezirgân kıyafetli kumarbaz, vezir-i saltanata ahvali söylemek neden ayıptır? Ayıp oldur ki, mağlup olduğunuz âdemlere benim gibi hizmetkârı pay-mâl ettirmekle gadr u hayf irtikab edersiz"* diyerek kethüdanın üzerine yürür. Hasan Paşa'nın bu sözleri üzerine veziriazam Melek Ahmed Paşa; *"Hasan, sözü uzatma vakti iki eyle görelim, ahvaline bir suret verilir"* diyerek huzurundan çıkartır ve dışarı çıkınca bir buyruldu göndererek memleketine gitmesi istenir. Hasan Paşa, vezir kethüdasının ocak ağaları ile bir olup kendisini öldürtme kararı aldığını duyunca, memleketine gitmekten vazgeçerek Üsküdar'a geçer ve orada hükümetten ve hükümet ağalarından haksızlık gören sipahilerle birleşerek Hasan Paşa, Sarı Kâtip, Deli Birader, Gadde Kethüda ve Defterdar'ın keleşlerini ister. Ocak ağaları veziriazamı sıkıştırarak, Abaza Hasan Paşa'nın Anadolu'ya gitmesi hususunda buyruldu göndertirler. Hasan Paşa ise; ya voyvodalık yahut ta o ana kadarki verdiği paraları geri ister. Altmış bin kuruş alacağını 30 bini kendisine verilince tamamı için ayak diretir ve bunun üzerine; *"buradan kalkıp gitsinler, isterlerse Anadolu'yu ateşe yaksınlar"* cevabını alır. Bu ifade üzerine Hasan Paşa, *"günahı boynunuza"*⁹⁴ diyerek etrafındaki insanlarla birlikte geri döner. Yolda İstanbul'a ulufe almak üzere gelen sipahileri de geri çevirir ve gelmek istemeyenlerin mallarını zorla gasp ederek gücüne güç katar ve İzmit'ten itibaren soygunculuğa başlar. Bu arada Bektaş Ağa'nın mirahuru Ahmed Ağa, Kilis Türkmenleri'nden ele geçirdiği ve Bektaş Ağa'ya gönderdiği 30 bin kuruş ve biraz ganimetle gelirken Hasan Paşa durumu haber alır ve Bolu ile Gerede arasında bunları ele geçirir. Abaza Hasan Paşa ve İstanbul arasında bu olaylar gelişirken, Bolu'da Köleoğlu isimli bir şahıs Abaza grubuna iltihak eder. Kastamonu'da bir nahiye baskını ve Ankara'da Bektaş Ağa'ya ait çiftlik talan edilir.⁹⁵ Bu esnada, Bolu taraflarındaki eşkiya grupları da Abaza'ya iltihak ederler. Abaza Hasan üzerine Sivas Valisi İpşir Mustafa Paşa'nın gönderilmesine karar verilir. Paşa bu görevden pek hoşlanmaz. Çünkü Abaza ile eski hukuku yanında hemşehriliği de vardır. Bunları inkâr edip Abaza üzerine yürüse bile askerden emin değildir. Paşa bunların mülahazasını yaparken azledilerek yerine Karaman Beylerbeyi Katırcıoğlu Mehmed Paşa serdar tayin edilir.⁹⁶ İltihaklarla gücünü artırmış olan Abaza, Katırcıoğlu'nu Aksaray civarında mağlup eder. Devlet ordusunun mağlup edilmesi eşkiyada şımarıklık meydana getirdiği gibi devlete nizam verme havasına girerek İpşir Mustafa Paşayı sadarete namzet gösterir. Bu gelişmeler yaşanırken Kösem Mahpeyker Sultan öldürülerek, ağalar saltanatı sona ermiş olur.⁹⁷

4.6.1.1. İpşir Paşa'nın ve Abaza Hasan Paşa'nın Birleşmesi

İpşir Paşa, Abaza Hasan üzerine serasker tayin edilmişken, bu göreve başkasının getirilmiş olmasından dolayı hiddetlenerek, eşkiyayla devletin arasını bulmak istiyormuş gibi davranarak Abaza kuvvetlerine katılır. İpşir Paşa'nın bu hareketinden sonra civarda bulunan irili ufaklı grupların iltihakıyla Abaza kuvvetleri daha da çoğalır.⁹⁸ Sipahiler, İpşir Paşa'nın veziriazam olmasını istiyorlar, hem etraf köy ve kasabaları yağma ediyorlar ve hem de sayıları otuz bine ulaşacak bir ordu kuruyorlardı. Ankara müftüsü

⁹² Naîmâ, V, 83-84.

⁹³ Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 317.

⁹⁴ Naîmâ, V, 86.

⁹⁵ Naîmâ, V, 87.

⁹⁶ İlgürel, XI, 46.

⁹⁷ İlgürel, XI, 46.

⁹⁸ Naîmâ, V, 157.

başta olmak üzere birçok zevat kendilerini kurtarmak için şehri terk ederken, Ankara Sancak Beyi olarak da Bektaş Ağa'nın adamı Abdullah Bey görevde bırakılır. Abdullah Bey, İpşir Paşa'yı Ankara yakınlarında karşılayarak bağlılığını bildirir. İpşir Paşa da sancak görevine devam etmesini ister fakat kendisinin eski bir eşkiya olduğunu bildiği için de Ankara'ya girdikten sonra Abdullah Bey'i öldürtmek suretiyle ortadan kaldırır.⁹⁹

İpşir Paşa, etrafındaki kuvvetlere de güvenerek, başta Eskişehir olmak üzere muhtelif yerlere atamalar yapmaya ve buyrulduklarını göndermeye başlamıştır. Bu durum en çok halkı etkilemiş ve korkularında ne olup bittiği yönünde bir yorum dahi yapmamışlardır. Bu esnada Siyavuş Paşa'nın vezareti başlamış ve henüz atanmışken bazı ağları görevleri başındayken öldürtmüştür. Abaza Hasan'a da bir mektup yazarak; toplanan bu kuvvetlerin dağıtılması halinde kendisini iyi bir vilayete tayin edeceğini yok eğer kabul etmezse geçmişte isyancıların başına ne geldiyse kendisini de aynı akıbetin beklediğini bildirmiştir.¹⁰⁰

Bu arada destekçi olan ocak ağaları temizlenir ve Siyavuş Paşa tarafından durum İpşir Paşa'ya bildirilerek topladıkları cemiyetin dağıtılması istenerek; “dağlar başında mühür istenmez, mühre talip olan buraya gelir” şeklinde haber gönderilir. Bu arada devletin ileri gelenlerinin meşveretinde isyancıardan bazıları birtakım mansıp ve hüccetler verilmesi konusunda karar çıkar. Hükümet tarafından yetkilendirilen Boynueğri Mehmed Paşa; İpşir Paşa'ya Halep, Abaza Hasan Paşa'ya Türkmen ağalığı, Topal Mehmed Paşa'ya Karaman, Konyalı Hasan Ağa'ya da üç sene müddetle Bozulus voyvodalığı tevcih edilir.¹⁰¹

4.6.1.2. İpşir Paşa'nın İkinci Muhalefeti

İpşir Mustafa Paşa Halep'e ulaştıktan sonra kendisine gösterilen iltifata kayıtsız kalmamış halka ziyafetler tertip ettirip, gönüllerini almış¹⁰² Naîmâ'nın ifadesiyle saf Arapların gönlünü öylesine mest etmiş ki, kendisine *Ebu'l-fukarâ* (fakirlerin babası) diye hitap etmeye başlamışlar. Bu iltifatlar İpşir Paşa'yı öylesine cesaretlendirmiş ki, bir kânunnâme hazırlayarak uygulamaya koymuştur. Hazırlanan bu kanunnâmeye göre; mansıplar ehil olmayanlara verilmeyecek, rüşvet ve câize alınmayacak, ümerâ ve valiler üç yıldan önce azledilemeyecekler. Orada bulunan sipahi ve yeniçeri ve diğer ileri gelenler, Kur'an, kılıç, ekmek ve tuz üzerine yemin ettikten sonra bu kanunnâme başta Diyarbakır, Bağdat, Erzurum, Sivas, Karaman ve Anadolu'nun muhtelif vilayetlerine gönderilmiştir.¹⁰³ Hükümet tarafından düşünüldüğü uygulamaya konulması gereken bazı kanunnâmelerin, bir vali tarafından düşünülmesi dikkate şayandır. Bunu İstanbul hükümetinin aciziyeti olarak da değerlendirilebilir. Bu şekildeki pervasızlık, sadece İpşir Paşa'nın askeri gücünü artırmakla kalmamış ayrıca Abaza Hasan Paşa'yı da cesaretlendirmiş, bu gelişmeler İstanbul tarafından da takip edilmiştir.¹⁰⁴ İpşir Paşa bu kanunnamelerin uygulanması konusunda Maraş'ta 1062/1652 tarihinde bir toplantı yapmak istemiş¹⁰⁵ fakat valilerden yeterli desteği alamamıştır. İpşir Paşa'nın teklifinin diğer valilerden destek bulamaması üzerine iş kuvvete kalmış bir isyan hadisesine meydan vermemek için hükümet de bu duruma göz yummuştur.¹⁰⁶

Turhan Sultan yeni bir isyan arifesinde bulunulduğunu fark ediyor ve bu durumu çözme çareleri arıyordu. Sonunda İpşir Mustafa Paşa'nın sadarete tayini gibi bir formül bulundu ve sadaret mührü Halep'e gönderildi. Yeni sadrazam tedbiri elden bırakmayıp hemen İstanbul'a çıkmayı mahzurlu gördü ve Anadolu'daki karışıklığa bir son vermek istedi. Ancak onun gayretleri boşa çıktı ve gerçekleşmedi.¹⁰⁷

İpşir Paşa 18 Rebiyülahir 1065/24 Şubat 1655 tarihinde Maltepe'den Üsküdar'a gelir. Şeyhülislam'ın da icabetiyle, Nasuh Paşa sarayında büyük bir ziyafet tertip edilir. Bu ziyafette, Abaza Hasan Paşa ve âvanesi, müftü ve kaymakam Ahmed Paşalar da hazır bulunurlar.¹⁰⁸ Mayıs ayında Kürd Mehmed, İpşir Paşa'dan taleplerine karşılık bulamaz ve sarayından kalbi kırık olarak ayrılır. Bunu karşılıksız bırakmamak için, sipahileri ve bu arada Murad Paşa'yı da kandırarak, İpşir Paşa'yı vezaretten azlettirmek için faaliyete başlarlar. Kürd Mehmed ve beş yüz kadar adamı At Meydanı'na gelip, “*nizâm-ı devlete ve ref-i mezâlîme müteallik*” problemlerimiz vardır diyerek, yeniçeri odalarına haber gönderir ve başlattığı hareketi asker ocaklarından da destek alarak kuvvetlendirir. At Meydanı'nda kalabalık oluşunca Kürd Mehmed topluluğu galeyana getirerek: “*Yoldaşlar biz kadîmü'l-eyyâmdan berü yoldaşlar ve karındaşlar iken mâ-beyne*

⁹⁹ Naîmâ, V, 158.

¹⁰⁰ Naîmâ, V, 159.

¹⁰¹ Naîmâ, V, 160-163.

¹⁰² Naîmâ, V, 197.

¹⁰³ Naîmâ, V, 199.

¹⁰⁴ İlgürel, XI, 47.

¹⁰⁵ Naîmâ, V, 200.

¹⁰⁶ Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 322.

¹⁰⁷ İlgürel, XI, 47.

¹⁰⁸ Naîmâ, VI, 43-44.

münâfık girüp aramızda lâyük olmayan fesadlar zuhur etti. Biz cümle din karındaşlarıyız ve pâd-şâh kullarıyız. Hâlen âlem zulümle şöyle oldu, öte yaka elden gitti...” sözleriyle kendisine göre durumun vahametini toplanan kalabalığa söyler ve suçluların At Meydanı’na getirilmesini söyleyerek, topluluktan destek alır ve yapılan haksızlıklara karşı yekvücut olma yönünde yeniçerilerle sözleşirler. Bu sözleşme aynı zamanda sipahi ve yeniçeri ocaklarının da aralarındaki kırgınlığın ortadan kalkması demektir. Kürd Mehmed artık bu topluluğun sözcüsü konumundadır ve ilk olarak Müftü Efendi’yi yanına getirtir. Şer’an davamız vardır diyerek sadrazamın yanlarına getirilmesini Müftü Efendi’den talep ettiklerinde bu durumu ganimet bilen Müftü Efendi canını kurtarmak gayesiyle isteklerini sadrazama ileticeğine dair söz vererek kendisini kurtarır. Müftü Efendi doğrudan vezir sarayına gider ve olaylara duyarsız kalan sadrazama birlikte At Meydanı’na gidilmesi gerektiğini söylediğinde sadrazam; “*bu nasıl sözdür beni yanar ateş içine mi götürürsün, beni paralamak mı istersin...*” şeklinde tepki gösterir. Kürd Mehmed cumartesi günü bekleyip bir sonuç alamayınca pazar günü şeyhülislamı vezire göndererek durumun biran evvel halledilmesini ister. Bu arada kendisine suikast yapılacağı haberi gelmesine rağmen İpşir Paşa İstanbul’a gelmiştir ve Padişahın emriyle Murad Paşa tarafından büyük bir alay ve şenlikle karşılanır. Kürd Mehmed ve isyancıların isteklerinin gerçekleşmesinin gecikmesi üzerine şehrin kapıları sipahi ve yeniçeriler tarafından kapatılır ve içeri giriş çıkışlar kontrol altına alınır. Yapılan girişimler sonuç vermez ve çaresiz kalan hükümet bostancıbaşıya emrederek İpşir Paşa’nın boğdurularak ölüsünün dışarıya bırakılması emri verilir. Cellat İpşir Paşayı boğduktan sonra, kafasını kesip bir peştamal sarar ve isyancılara gönderir. Böylece İpşir Paşa, kendisine yardımcı olmak üzere büyük umutlar bağladı Kürd Mehmed’in hileleriyle ömrünü tamamlar.¹⁰⁹

4.6.2. Abaza Hasan Paşa’nın İkinci İsyanı

İpşir Mustafa Paşa’nın idamını planlayan Sadrazam Kara Murad Paşa, makama gelmeden önce çeşitli vaatlerde bulunmuştur. Vaatler kapsamında; mukataaları kendi adamlarına iltizam olarak vermesiyle, diğer insanların zararına sebebiyet vermiştir. Kapıkulu süvarilerinin *veledeş*¹¹⁰ denilen paralarını ödememesi, Revan ve Bağdat seferlerinde isimleri defterden silinenlerin tekrar kaydı, hazineye büyük yük olmuştur. Tarhuncu’nun gayretleriyle azaltılmış sipahi mevcudunun artırılması, yeniçeri ulûfesinde yaptığı değişiklik malî durumu daha da sarsmıştır. Bu arada Hasan Ağa, yanındaki küçük ordusu ile birlikte İpşir Paşa’nın kanını dava etmek için Anadolu’ya geçmiştir.¹¹¹

İpşir Paşa’nın İstanbul’a getirdiği leventlerin çoğunluğu Abaza’nın yanında toplanmış ve 10 bin kişilik bir kuvvet Halep etrafını yağmaya başlamış, İstanbul durumdan şikâyetler neticesinde haberdar olmuştu. Vezir Süleyman Paşa isyancıların öldürülmemeleri, nasihatle yola getirilebileceği ve devlet hizmetinde kendilerinden istifade edilebilecek insanlar oldukları konusunda ısrarcı olarak Padişaha ricada bulunmuş ve başarılı olmuştu. Çünkü İpşir Paşa vakasının tesirleri halen devam etmekteydi ve devlet güçlenerek gelebilecek ikinci bir isyanı kaldıramazdı.¹¹² Padişah’ın da kabulü ile Seydi Ahmed Paşaya Vezirlik ve Abaza Hasan Paşa’ya da Türkmen Ağalığı verilerek her ikisinin de bütün kuvvetleriyle birlikte Boğaz hisarı etrafının muhafazasına tayin edilmişlerdir.¹¹³

Ancak devletin gösterdiği iyi niyet fayda vermedi. Abaza ve Seydi Paşa yanlarına topladıkları leventleri ve başıbozuk takımı ile Halep muhasarasından sonra Anadolu’da yağma ve katliam hareketlerine devam ettiler. Seydi Ahmed Paşa, Sivas ve Tokat’a dört-beş ay hükmetti ve halka olmadık zulümler yaptı. Boğaz muhafazası için yavaş yavaş ilerleyerek Kütahya civarına geldiğinde yanında azledilmiş beylerbeyiler ile beş-altı bin kadar saruca ve sekban bulunuyordu. Zulüm gören halkın şikâyeti üzerine Silistre Eyaleti’ne tayin edildi ve İstanbul’a geldiği zaman da suçları affedilip yeni memuriyet verildi.¹¹⁴

Boynu Eğri Mehmed Paşa, sadarete geldiğinde Şam valiliği görevindeydi.¹¹⁵ Bu arada Yeni-il Türkmen voyvodalığında bulunan Abaza Hasan Paşa’yı yanına getirip, iltifatlar ettikten sonra Diyarbakır eyaletine tayin eder. Kendisine Türkmen ağalığını beceremeyen birine Diyarbakır eyaletini vermenin pek de iyi bir fikir olmadığını söyleyenlere; “*iyi adamdır kendisine eyalet mansıbı verildiğinde emr-i padişâhîye muhalefet etmez...*” cevabını verir. Aslında Boynu Eğri’nin amacı daha İpşir Paşa zamanından beri süregelen sadaret kavgalarından dolayı, makamından emin olamadığı için Anadolu’da kendine bağlı bir

¹⁰⁹ Naimâ, VI, 83-98.

¹¹⁰ Veledeş: Yeniçeri ocağı ileri gelenlerinin ocağa yazdırdıkları evlad ve akrabalar hakkında kullanılan bir tabirdir. Pakalın, III, 588.

¹¹¹ İlgürel, XI, 48.

¹¹² Naimâ, VI, 135.

¹¹³ Naimâ, VI, 136.

¹¹⁴ İlgürel, XI, 48.

¹¹⁵ Mehmed Halife, Tarih-i Gilmânî, (ter. Kamil Su), Ankara 1986, s. 58.

kuvvet oluşturmaktı.¹¹⁶ Fakat bu nevi atamalar sadrazamın bazı devlet erkânını gücendirmesine ve nihayetinde azline sebep oldu.¹¹⁷ Akabinde Köprülü Mehmed Paşa'da sadarete geldi ve öldürülmesi noktasında hatt-ı hümayun bulunan Boynu Eğri Mehmed Paşa'yı idamdan kurtararak Malkara'ya sürgün etmekle işe devlet görevine başladı.¹¹⁸

Köprülü Mehmed Paşa Sadaret makamına oturduğunda bazı sert tedbirler alır ki, bunların içerisinde bir kısım valileri azl ve bir kısmının da yerlerinin değiştirilmesi vardır.¹¹⁹ Bu yer değişikliği içerisinde Abaza Hasan Paşa'nın da Halep valiliğine (1067-8/1657) tayini vardır. Amaç Anadolu'nun karışıklığından uzaklaştırmaktı. Fakat böyle olmadı ve İpşir Paşa gibi askerleri ve bütün eşkiyayı yanına topladı. Bu arada Köprülü Mehmed Paşa, Boğaz seferinde ceza alanları Edirne'ye geldiğinde infaz ettirdi. Öyle ki Tunca Nehri'nin etrafı ve içi ölümlerle doldu.¹²⁰ Bu akıbetten kaçanlar da Abaza'nın yanına sığınarak gücüne güç kattılar. Aslında Köprülü savaşa gitmeden önce Abaza'ya mektup gönderip Anadolu'dan asker toplayarak yanına gelmesini istedi fakat “*benim sultanım siz saadetle gidin, ben gelmek üzereyim diyerek*” ikiyüzlülük gösterdi ve Köprülü de bu söze aldandı.¹²¹

Anadolu'da bulunan ve devlet aleyhinde çalışan eşkiya zümresi ile Köprülü'den korkan vezirler ve askeri erkân Abaza ile haberleşip İpşir Paşa'nın “*kâide-i seyyesi*” üzerine Konya ovasında toplandılar.¹²² Abaza'nın etrafında; Tayyaroğlu Ahmed Paşa, Kenan Paşa, Kethüda Kefeli Ali gibi meşhur isimler vardı.¹²³ Hasan Paşa'nın etrafında Konya ovasında toplanan bu isyancı grup otuz bin kişiye ulaştı.¹²⁴ Halk bu kadar kuvvetin yok edilmesinin imkânsız olduğuna inandığı gibi üzerlerine gönderilen askerlerin bozguna uğramasını da “*Tanrının katında yardım görenler*” olarak yorumladılar. Hasan Paşa İstanbul'a hareket ettiği lafları halk arasında dolaşmaya başladığında ise; Kadıköylülere ve Üsküdarlıların çoğu korkularından evlerini terk edip İstanbul tarafına geçmekle kalmadılar ve vakitsiz olarak bağ bozumu yaparak ürünlerini kaldırdılar.¹²⁵

Bu esnada Köprülü Mehmed Paşa, asilerin kendisine yardım için gelmeyeceklerini biliyordu ve bunun için de Edirne'de Erdel seferine hareketi geciktiriyordu. Daha fazla geciktirmenin doğru olmayacağı düşüncesiyle 1068/1658 Ramazan'ında Edirne'den Erdel'e hareket eder.¹²⁶

Köprülü'nün sefere gitmesinden sonra Abaza bir adım daha atarak, Köprülü'nün sadareten azledilerek Şam valisi Tayyarzade Ahmed Paşa'nın sadarete atanması hususunda Padişaha baskı yapmaya başlar. Böyle bir atama olursa, devlete tüm sadakatleriyle hizmet edeceklerini belirtir mektuplar gönderir.¹²⁷ Padişah'tan umdukları iltifatı göremeyen Abaza, tüm kuvvetleriyle birlikte Bursa civarlarına geldiler ve “*her kimin gücü varsa gelsin*” diyerek başta padişah olmak üzere bütün Âl-i Osman'a kafa tutup, kendilerine zahire ve diğer lojistik destek için etraf vilayetlere de sürsatlar gönderdiler.¹²⁸ Bu çapulcu grubunun dağılması noktasında henüz 16 yaşında genç bir padişah olan IV. Mehmed'in aldığı tedbirler yetmedi. Üzerlerine kimler gönderildiyse hepsi bozguna uğradılar. Mehmed Halife'ye göre; “*..böyle güçlü, fesat saçan ve hileci eşkiya Osmanlı Devletinde görülüş değildi.*”¹²⁹

Bu gelişmelerden sonra padişah, rikâb-ı hümayun kaymakamı Topal Sarı Kenan Paşa'yı yeterli bulmayarak Bursa muhafazasına gönderir ve yerine Valide Sultan'ın kethüdalarından Ali Ağa'yı tayin eder. Abaza yaptığı tüm işlerde başarılı olamayınca, meseleyi barışçı yoldan halletmek için başta Bursa Kadısı Haşimzade olmak üzere ağız laf yapan zevatları, Köprülü'nün azli hususunda ikna etmek için Padişaha gönderir. Padişah gelenler kendilerini kimin gönderdiğini sorduklarında, Abaza Hasan kulunun gönderdiğini söylemeleri üzerine; “*anlar benim kullarım değil, şeytanın kullarıdır. Leh kralı kâfir iken bu gaza-yı azîme imdâd eyledi...*” der ve gelenleri huzurundan kovar.¹³⁰ Akabinde IV. Mehmed; “*... Ben onlara buraya gelsinler yahut buraya gelmekten korkarlarsa Bağdat muhafazasına gitsinler, o da olmazsa cemiyetlerini dağıtsınlar diye hattı şerif gönderdim. Vezir-i azam azledilecek zaman değildir. Padişaha böyle itaat*

¹¹⁶ Naîmâ, VI, 193-195.

¹¹⁷ İlgürel, XI, 48.

¹¹⁸ Çabuk, 23.

¹¹⁹ Geniş Bilgi için bkz., Naîmâ, VI, 217 vd.

¹²⁰ Naîmâ, VI, 344., Mehmed Halife, 72.

¹²¹ Mehmed Halife, 72.

¹²² Naîmâ, VI, 342.

¹²³ Mehmed Halife, 81.

¹²⁴ Naîmâ, VI, 343.

¹²⁵ Mehmed Halife, 76; Naîmâ, VI, 352.

¹²⁶ Naîmâ, VI, 343.

¹²⁷ Naîmâ, VI, 344.

¹²⁸ Mehmed Halife, 75; Naîmâ, VI, 346.

¹²⁹ Mehmed Halife, 79.

¹³⁰ Naîmâ, VI, 346-347.

etmemek nasıl Müslümanlıktır. Allah'a yemin olsun ki, artık orada olan köpeği komayacağım ve hepsini katli-âmm ile kılıçtan geçireceğim. Sizleri de katlederdim ama elçiye zeval olmaz"¹³¹ diyerek görüşmeye son noktayı koyar. Padişah'ın bu tavrı; Köprülü'ye sadaret makamına getirmeden önce vermiş olduğu sözün arkasında durduğunu göstermek için çok önemliydi. Çünkü bir taraftan Erdel'de savaş halinde, diğer taraftan bayağı güçlü bir eşkıya güruhu ile mücadele ediliyordu. Eşkıyanın bu gücü Murtaza Paşa gibi güçlü bir ordusu olan Paşa'yı bile yenilgiye uğratmıştı.¹³²

Abaza Hasan elçileriyle yapılan bu görüşmeden sonra Padişah; seferde olan Köprülü'ye bir hatt-ı hümayunla birlikte Abaza tarafından gelen mektupları gönderir ve durumda bilgilenmesini temin eder. Köprülü de, gerekli kişilerle istişare ettikten sonra Abaza'ya mektup yazarak; "eğer iman ehli iseniz buraya geliniz, düşmana kılıç vuralım. Eğer yine de inadınızı sürdürüp gelmezseniz, Allah bize fetih müyesser ettikten sonra üzerinize varmadan kılıçlarımızı yerine koymayacağız" der. Bu mektuplar kendisine ulaştığında tüm umutlarının artık bittiğini anlar ve "Mademki hal böyledir, bundan sonra bizi Acem Şahu gibi düşman bilin. Bundan böyle Rumeli sizin, Anadolu bizim olsun. Bildiğinizden kalmayınız" diye cevap verir.¹³³ Bu tepki üzerine "nefir-i âmm"¹³⁴ fetvası isyancılar için çıkartılır. Bağdat muhafazasına tayin edilen Murtaza Paşa seraskerliğe getirilir. Bu arada Bursa muhafızlığına atanan Kenan Paşa da Abaza eşkıyasına katılır ve 1069/1658 tarihinde Bursa önlerine kadar getirdiği otuz bin kadar askere gerekli olan erzak ve maaşı Bursa ve civarındaki beldelerden 20-30'ar bin kuruş haraç toplayarak öder.¹³⁵

Eşkıyanın sınır tanımaz zulümleri artıp ve tehlike önünü alınamayacak derece gelmek üzere iken Padişah IV. Mehmed, Yanova Kalesi kuşatmasında olan Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'ya, "mühür gerekli ise bir gün önce bu tarafa gelmeye çalışıp ihmale gelmeyesin" şeklinde haber gönderir. Köprülü de, ".. yirmi güne kadar inşallah Edirne'deyiz" şeklinde haber göndererek Eylül 1658 tarihinde Yanova Kalesi'ni ele geçirir¹³⁶ ve 12 Ekim 1658'de Edirne'ye döner.¹³⁷

Köprülü'nün seferden dönüşünden sonra, yapılması gerekenler planlanırken, Serasker Murtaza Paşa Abaza'nın üzerine gönderilir. Bu olaylar gelişirken Abaza bir gece rüyasında Bursa şehrinin tamamının ümera ile çevrilmiş olduğunu görür ve korkuya kapılır. Bursa'dan hareketle Ilgın Ovası'na gider ve Murtaza Paşa da 130 bin askerle peşine düşer. Lakin askerlerin itaatsizliği neticesinde 8 binden fazla insan ölür ama sonuç alınmaz (Aralık 1658).¹³⁸

Mağlubiyet haberi, hükümeti yeni tedbirler arama sevk eder. Her şeyden önce ilkbaharda daha fazla disiplinli bir ordu ile Abaza karşısına çıkılmaya karar verilir. Çocukluk çağını atmış bulunan IV. Mehmed ise teessüründen Üsküdar'dan ayrılmak istemiyor ve baharda bizzat askerinin başında gitmeyi arzu ediyordu. Abaza ise galibiyet sarhoşluğu ile etrafı yağmalamaya ve halka eziyet etmeye başlamıştır. Bunun üzerine Anadolu'nun her tarafına emirler gönderilip hazırlıkların hızlandırılması istenir.¹³⁹

Abaza Hasan Paşa, Ilgın galibiyetinden kendisini emniyete alabilmek için Antep civarlarına doğru çekilir ve buldukları köy ve kasabaya yerleşir. Murtaza Paşa ise aldığı emir doğrultusunda kendisine iltihak edecek kuvvetlerle birlikte Halep'e doğru hareket eder. Halep'e ulaştıktan sonra; Kürdistan, Arabistan ve Türkmen Beylerinden olan kuvvetleri asiler üzerine baskına memur edilir. Bu emir asilerin yıldırma için gayet de başarılı olur ve erzak bulabilmek için dahi, saklandıkları yerden çıkamaz duruma gelirler. Bu gruplardan birisi Arabistan'a kaçma girişiminde bulunur fakat durumdan haberdar olan Birecik Sancağı Bey'i, Şiran'da eşkıya üzerine baskın yapar ve bin kadar eşkıyayı kılıçtan geçirir.¹⁴⁰

Padişah tarafından "nefir-i âmm" ilan edilmesinin semeresi görülmeye başlar. Evliya Çelebi, zulümden bıkan Anadolu, Karaman, Maraş, Sivas eyaletlerinin halkının ekip biçmeyi terk ettiği ve hatta eşkıyanın, ellerinde bulunanları almaması için memleketlerini bile terk ettiklerini belirtir. Öyle ki, Hasan Paşa askeri

¹³¹ Mehmed Halife, 74; Naîmâ, VI, 347.

¹³² Mehmed Halife, 79.

¹³³ Mehmed Halife, 74; Naîmâ, VI, 348-349.

¹³⁴ NEFR; sözlükte müheyyic bir emirden dolayı bir yerden bir yere fırlayıp çıkmaktır. Ürkemek demek olan "nüfur" da bu manadadır. Fakat nüfur mücerred kaçıp kurtulmak için menfi bir harekette kullanıldığı halde nefir düşmana karşı gaza için fırlayıp çıkmakta kullanılır. Böyle çıkan cemeate "nefir", her birine de "nefer" denilir. İmanın insanları cihada davet ve tahrik etmesine de "istinfar" denir ki, bugünkü anlamda "seferberlik emri" dir. Tevbe suresi 38. ayet hükmünce "nefir-i "amm" ilan edildiğinde icabet, farzdır. Rivayete göre ilgili ayette geçen bu emir hicretin 9. senesi meydana gelen ve "ceyş-i usret" ismiyle anılan Tebuk seferinde nazil olmuştur. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, C. IV, s. 2544-2545.

¹³⁵ BOA_MAD.D Yer_5489; Mehmed Halife, 75-76; Naîmâ, VI, 349-350.

¹³⁶ Mehmed Halife, 76.

¹³⁷ Naîmâ, VI, 370

¹³⁸ Mehmed Halife, 79; Naîmâ, VI, 380.

¹³⁹ İlgürel, XI, 51.

¹⁴⁰ Naîmâ, VI, 382.

için büyük bir kıtlık başlar ki, sanki Mısır Kıtlığı'dır.¹⁴¹ Aç susuz, evsiz barksız ve bir avuç arpaya muhtaç bir şekilde dolanmaktan bıkan 47 bin celâlî vardır. Aralarında; dört vezir, âyan, sekiz beylerbeyi, yüzeli alay beyi, üç yüz yetmiş bey, üç yüz adet sipahi kethüda yeri, altı yüz adet yeniçeri serdari, iki yüz yetmiş bayrak sekban ve sarıca bölük başılar ve diğer fesat erbabı iş erleri Abaza'nın karşısına dikilir ağır ithamlara başlarlar ve Abaza'yı canından bezdirirler.¹⁴²

Murtaza Paşa, Konakçı Ali Paşa bölükbaşlarından ağzı laf yapan birkaç kişiyi, eşkıya arasına göndererek birtakım söylenti yayarak; “*siz bu celâlînin yanında bu zaruret ile nice bir beklersiz. Âl-i Osmân padişahına muhâlefet ve galebe mümkün müdür? Selefte zuhûr u isyan eden Celâlîler'in kangısı selâmete erişdi. Ale'l-gafle Murtaza Paşa'ya galebe etmege mağrur olmanız evvel-baharda eyâletleri asker ile üzerinize gelüp ve cevânib-i nefir-i âmm emirleri ile mesdûd olacak..*” diyerek eşkıya arasına korku salarlar.¹⁴³ Bu tedbir semeresini verir ve Hasan Paşa'nın etrafından gruplar halinde dağılmalar başlar. Abaza Hasan Paşa bunların gitmelerinden şaşkınlığa düştüğü anda kendisine eman verilir düşüncesiyle Murtaza Paşa'ya sığınır. İstanbul'a gönderilmeleri hususunda müşavere yapıldıysa da, haklarında fetva ve padişah fermanı olması hasebiyle Abaza ve yanlarında bulunan, Tayyaroğlu, Tavi Kenan ve diğerleri katledilirler (17 şubat 1659). Katledilenlerin defterini Murtaza Paşa padişaha gönderir. İsyancıların devletsiz başları 1069/1659 tarihinde İstanbul'a getirilip mızraklara dikilip IV. Mehmed'e arz edilmek¹⁴⁴ suretiyle devleti uzun süre oyalan ve gücünü zayıflatan bu isyan da sona erdirilmiş olur.

4.6.3. Abaza Hasan İsyanın Sonuçları

IV. Mehmed'in tahta çıkışının ilk sekiz yılında devlet otoritesi çok zedelenmiş, on dört sadrazam denenmiş olmasına rağmen müspet bir sonuç alınamamıştı. Son olarak birtakım şartlarla Köprülü Mehmed Paşa sadarete getirilmişti.¹⁴⁵ Saltanatı ve otoriteyi en fazla sarsan isyan Abaza Hasan Paşa isyanıdır.¹⁴⁶ Abaza Hasan Paşa ayaklanması, Anadolu sipahilerinin daha önceki isyanlarından biraz farklıydı. Selefleri şikâyetlerini geleneksel terimlerle ifade etmişler ve devletin problemlerinden sorumlu tuttıkları hizmetkârlarına duydukları nefreti dile getirirken, padişaha bağlılıklarını vurgulamışlardı ve IV. Mehmed'in taleplerini dikkate almayı bile reddetmesi karşısında Abaza Hasan, kurulu düzenin parçası olmak istemiyordu. Amacı kendi devletini yaratmaktı: “*Şimdiden sonra bizi İran Şah'ı gibi amansız bir düşman sayınız; onlar (Padişah) Rumeli'ye sahip olacaklardır, biz Anadolu'ya*”¹⁴⁷ ifadesi ciddi bir meydan okumaydı.¹⁴⁸

Bu esnada Sadrazam Erdel seferindeydi ve daha büyük başarılar yakalayacağı bir anda, isyandan dolayı geri çağrıldı. Erdel hâkimiyetine sıkıntı verecek olan Rakoczy'nin peşine düşüp bölgede otoriteyi temin arzusunda idi bu yarım kaldı. Eflak Beyliği'ne atanan Mihne, bu durumu fırsat bilerek ayaklandı.¹⁴⁹ Dolayısıyla Avrupa sınırlarında yapılacak ve tamamlanması gereken fütihat engellenmiş oldu. İş sadece bu fütihatların engellenmesiyle de kalmadı, Sultan İbrahim zamanından beri süre gelen Girit fütuhâtı hazırlıkları ve tekrar başlaması da akamete uğradı. Fütuhâtlar açısından bu ertelemeler olurken, askeri teşkilatta daha öncelerden beri sürüp gelen ve bu devirde daha da artan itaat duygusunun gücü kayboldu. Köprülü Mehmed Paşa'nın almış olduğu tedbirler sayesinde isyan çıkartan asiler öldürülmek gibi sert tedbirlerle sindirildiler, bu da binlerce sipahinin öldürülmesi sebep oldu.¹⁵⁰

Gerek devlet kuvvetleri ve gerekse isyancılar tarafından ölenler düşünülecek olursa, bir ülkenin geleceği için önemli sayılabilecek insan katledildi. Köprülü bu arada padişah ile Bursa'da bulunuyordu. Vezir İsmail Paşa'yı görevlendirerek, İstanbul'da Arabistan'a kadar bütün sathın teftişi görevini verdi. İsmail Paşa da, Abaza Hasan Paşa öldürülmüş ve isyan bastırılmış olmasına rağmen, asi güçlere yardım etmiş ve içlerinde bulunmuş herkesi katletme yetkisiyle göreve başladı. Bu teftişte de epey bir eşkıya ortadan kaldırılarak, kendisini peygamber soyundan gösterip “*seyyid*” geçinen Ereğli dolaylarında iki binden fazla kişinin hakkından da gelindi. İsmail Paşa bu teftiş esnasında Anadolu'da yaklaşık 80 bin silah topladı.¹⁵¹ Otoriteyi temin maksadıyla bu derece sert tedbirlere başvuran ve bir hayli insanın ölümüne sebep olarak gösterilen Köprülü de kötü bir şöhretle anılmaya başladı.

¹⁴¹ Mısır Kıtlığı: Hz. Yusuf (a.s) zamanında Mısırda 7 yıl kadar hüküm süren kıtlığın adıdır.

¹⁴² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Sad. Mümine Çevik), İstanbul 1984, C. V, s. 164.

¹⁴³ Naîmâ, VI, 382-383.

¹⁴⁴ Mehmed Halife, 81-82; Murtaza Paşa'nın katlettiği isyancıların listesi de aynı sayfada verilmiştir.

¹⁴⁵ Mücteba İlgürel, “Abaza Hasan”, *DİA*, İstanbul 1988, C. I, s. 11.

¹⁴⁶ Mehmed Halife, 84.

¹⁴⁷ Mehmed Halife, 74; Naîmâ, VI, 348-349.

¹⁴⁸ Caroline Finkel, *Osmanlı*, (çev. Zülal Kılıç), İstanbul 2007, s.233.

¹⁴⁹ Mehmed Halife, 84.

¹⁵⁰ Naîmâ, VI, 319-327.

¹⁵¹ Çabuk, 64-65.

4.7. Çarşı Esnafının İsyanı (1061/1651)

1061/1651 yılında yeniçerilerin maaş ödeme zamanı geldiğinde hazinenin içerisinde bulunduğu sıkıntılı durumdan dolayı Defterdar Emin Mustafa Paşa, yeniçeri ağalarıyla da işbirliği yaparak Arnavutluk, Belgrad ve Bosna gibi yerlerde ayarı düşük paralarla, meyhaneci vb. yerlerden para topladılar. Daha sonra her yüz on sekiz akçeye bir altın karşılığında resmî olmayan kurdan haksız kazanç elde ettiler. Bununla da yetinmeyerek, kuyumcu esnafına zarar teklif ederek altını tahvil etmek istediler. Esnaf veziriazam Melek Ahmed Paşa'ya durumu arz etmek istediklerinde huzurdan kovuldular. Şeyhülislam (Karaçelebi-zade) Aziz Efendi'ye¹⁵² durumu söylediklerinde olumlu bir karşılık göremeyince, müftüyü zorla yanlarına alarak sayıları on bin olan bir grupla saraya gidip padişahın yardımını istediler. Yıl içerisinde on dört kez vergi tahsilatı yapıldığı ve bu son durumun kabul edilemez olduğunu söylemeleri üzerine Padişah; bunun bir zulüm olduğunu söyleyerek vezirden aslını öğrenmek için haber gönderdi. Bu olay üzerine veziriazam Melek Ahmed Paşa azledilerek yerine Siyavuş Paşa sadrazamlık makamına getirildi.¹⁵³ Bu arada saray içindeki Turhan Sultan ve Kösem Sultan arasındaki mücadele de gün yüzüne çıkar ve Turhan Sultan Kösem Sultanı öldürtür. Yeniçeriler Kösem'in öldürülmesi üzerine intikam yemini ederler. Bu arada Şeyhülislam değişikliği yapılarak, isyancılara karşı açılan sancağı şerifin altında toplanmayanların idamına fetva çıkartılır. Bunun üzerine çok sayıda silahlı insan saraya doğru gelerek emre uyarlar. Bu esnada vazifelerinde ihmali görülen devlet görevlilerinden bir kısmı sürgüne gönderilerek üç hafta süren bu başkaldırı bitirilmiş olur.¹⁵⁴ Bu olaydan sonra yeniçerilerin saray üzerindeki nüfuzu da kırılmış olur.¹⁵⁵

4.8. Kürd Mehmed Paşa'nın Hileleriyle Gelişen Olaylar (1065/1655)

4.8.1. Konya Hadisesi

İpşir Paşa'nın katli Üsküdar'da olan bin kadar sarıca ve sekban tarafından duyulunca can korkusundan hemen Anadolu'ya dönerler. Abaza Hasan da İpşir Paşa'nın katlinde dolayı üzültür ve bu olay İpşir Paşa'ya tabi olanların da Abaza Hasan etrafından toplanmalarına vesile olur. Bu arada Seydi Ahmed Paşa'ya hizmetler mukabilinde Karaman eyaleti verilir. Bu atamadan haberdar olan Abaza Hasan Paşa, Seydi Ahmed Paşa'nın İpşir Paşa muhibbânında olduğunu bilmesi hasebiyle kendisine bir mektup gönderir ve dostluk ve müttefik olma hususunda anlaşılır. Bu durumu haber alan ve voyvodalık hevesinde olan Kürd Mehmed, henüz yolda olan Seydi Ahmed Paşa'nın Konya'ya girmemesi hususunda propagandalara başlar. Seydi Ahmed Paşa'nın zâlim, merhametsiz ve Anadolu'da görevde bulunduğu sürelerde zulümler yaptığını dair insanların aklını karıştıracak hikayeler anlatır ve azli hususunda girişimler yapmaları noktasında insanları razı eder. Üç bin kadar silahlı adamıyla birlikte şehre kapanır ve şehir halkının ifadesiymiş gibi, Seydi Ahmed Paşa'ya istenmediğine dair mektuplar gönderir. Bu olaya sinirlenen Seydi Paşa, Abaza Hasan tarafından gelen iki bin askerle birlikte beş bine yakın bir kuvvetle Konya üzerine yürür. Seydi Paşa, Kürd Mehmed ve Konya ordusunu bozguna uğratar ve askerlerini katletirir. Durum İstanbul'a bildirildiğinde; Kör Hüseyin Paşa'ya Karaman, Seydi Ahmed Paşa'ya da Halep eyaleti verilir ve hemen Halep'e gitmesi noktasında hatt-ı hümayun gönderilir.¹⁵⁶

4.8.2. Halep Hadisesi

Seydi Ahmet Paşa ve Abaza'nın ittifakını duyan İstanbul, ittifakı bozmak düşüncesiyle Türkmen Voyvodalığı Kürd Mehmed'ten Abaza'ya tevcih eder. Kürd Mehmed azlini duyunca, süratle Halep'e gider ve Konya'da yapmış olduğu oyunu Halep'te de oynamaya başlar. Halep'ten azledilen Kara Mustafa Paşa'yı iknâ ederek Seydi Paşa'ya karşı gelmesi için kandırır. Seydi Ahmed Paşa Halep'e müteveccih olur fakat Halep halkı Kürd Mehmed'in ifadelerine kanarak sâbık valileri Mustafa Paşa ile bir olarak savaş düzeni alırlar. Halep'e ulaşmadan olayları haber alan Seydi Paşa sinirlenir ve durumdan haberdar olan Abaza Hasan Paşa da Seydi Paşa'ya yardım göndererek kuvvetlerini güçlendirir. Seydi Paşa Halep vilayetini giriş çıkışları tutturur ve Halep'e giden suyollarını imha ettirdiği gibi, şehrin dışındaki ekili araziye de tamamıyla tahrip eder. Halep muhasarası iki aydan fazla sürer ve ahâli böyle bir valiliğin olamayacağını İstanbul'a arz ederler. Bu şikâyetler üzerine İstanbul Seydi'ye daha mutedil olması yönünde mektuplar gönderdiyse de bu emirleri dinlemez. Halep'teki olayların uzaması neticesinde, şehirle ticari ilişkileri olan tüccarlar ve İstanbul'daki ileri gelenler hükümdar nezdinde ciddi girişimler yaparlar ve Bağdat'tan ma'zul Murtaza

¹⁵² Karaçelebizâde bu olayı anlattığı *Ravzatü'l-Ebrar* adlı eserinde Padişah IV. Mehmed ve validesinin isyancıları oyalamak için tekrardan veziriazama gönderme gibi bir tutum içerisine girmelerini tenkit etmektedir. Bkz. İbrahim Özgül, "Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Tarihçiliği ile Devlet Adamlarına ve Olaylara Bakışı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Mart 2018 22(1): 97-109.

¹⁵³ Naîmâ, V, 97-101.

¹⁵⁴ Naîmâ, V, 107-111.

¹⁵⁵ Naîmâ, V, 132-135.

¹⁵⁶ Naîmâ, VI, 120-121.

Paşa'yı Halep'e ve Seydi Paşa'yı da Sivas'a atamak suretiyle olaylar nihayete erdirirler. Halep halkı bu olaydan o kadar çok zarar görmüştür ki, Seydi Paşa'yı kabul etmiş olsalardı beli de bu derece zararları olmayacaktı.¹⁵⁷

4.8.3. Kürd Mehmed'in Öldürülmesi.

Olayların bu şekilde çözülmesinde sonra Kürd Mehmed, Konya kethüdalarından Abdurrahman, Arap Selim ve birkaç kişiyle birlikte kaçarak Trablus Şam'a ulaşırlar. Oradan İstanbul'a gitmek için hareket ederler ve malzeme tedariki için Adana'ya dönerler. Kürd Mehmed ve yandaşlarının Adana'da olduğunu haber alan Gürcü Paşa'nın kardeşi Cafer Paşa, üzerlerine bir bölük asker gönderir ve başlarını kestirerek, İstanbul'a göndermek¹⁵⁸ suretiyle bir tehlike daha bertaraf edilmiş olur.

4.9. Çınar Vakası /Vak'a-i Vakvakiyye (1066/1656)

1656 tarihinde yeniçeri ve sipahilerin müştereken çıkarttıkları bir isyandır. Vezir Süleyman Paşa askere, yarısı züüf ve ayarı bozuk esnaf arasında geçerli olmayan paralardan maaşlarını verir. Bu durum, askerle esnafı karşı karşıya getirir ve aralarında kavga çıkmasına sebep olur. Aldığı malın parasını, geçerli olmayan akçeyi bırakmak suretiyle dükkânları terk eden yeniçerilerle esnaf arasında kavgalar her geçen gün artarak devam eder. Bu esnada Girit seferinden dönen ve maaşlarını almamış olan yeniçeriler ağa kapısına gelerek; *"Sultanım o cezîre-i bî-feryadda taş yasadanup toprak döşendik. Dîn-i mübîn uğuruna gazâ eyledik. Halen dokuz kıst mevacicimiz verilmedi. Halimize merhamet buyurup müstahak olduğumuz mevacicimizi ihsan eyleyin.."* diyerek şikayetlerini dile getirirler. Kul Kethüdası Osman Ağa'nın sükûnet çağrılarını aldırmayan yeniçeriler kışlalarına gider ve diğer yeniçerilerle bir fitne grubu oluştururlar. Yeniçeriler ulûfelerini almamış olan sipahilerle bir araya gelip, kendilerinin az da olsa ulûfe aldıklarını fakat sipahilerin bundan mahrum bırakıldığı söylemiyle onları da kışkırtırlar. 2 Mart 1656 Cuma günü sipahiler, yeniçeri meydanına gelip ateşli konuşmalarla yeniçerileri de saflarına katarak padişahın bir gün sonraki ayak divanında görevde ihmali olanların azledilmesi ve hazırladıkları otuz kişilik listede isimleri bulunanlara siyaset uygulanması hususunda ısrarcı olurlar. IV. Mehmed kendileriyle görüşme yapmak üzere; Nakip Efendi ve Koca Nişancı Paşa'yı gönderdiyse de asiler bunu kabul etmezler ve 4 Mart Pazar günü Et Meydanı'nda toplanarak arabuluculuk için gelen Müftü Hüsamzade'nin adamlarından olan Kara Abdullah Ağa'yı söz söylemesine bile fırsat vermeden hunharca öldürüp her parçasını mehterhanenin tırabzanlarına asarlar. Zorbaların bu inatlarını kırmak için IV. Mehmed Soğuk Çeşme'de bulunan Alay Köşkü'ne geldiğinde asker taifesi de At Meydanı'ndan büyük köşke büyük bir kalabalıkla gelirler. Padişah isyancıların elebaşlarından olan Mehter Hasan Ağa, Şamlı Mehmed ve Galata Voyvodalığında atılmış olan Karakaş Mehmed'i kabul eder. Kendisine söz hakkı verilen Hasan Ağa ilk önce padişahın hayrı için dua ettikten sonra; adeta manifesto kabilinden isteklerini sıralar ve Enderun ve Bîrun ağalarından otuz kadar ismin kellelerini ister. Ayrıca Padişaha, kendilerine verilen züüf akçelerini gösterip bununla hiçbir iş yapamadıklarını söyler. IV. Mehmed kendisine verilen isimlerin mallarının müsadere edilmesini ve şehirden sürülmesini emreder. Henüz sadrazam olmuş Zurnazen Mustafa Paşa emri uygulamak istediye de faydası olmadı. Çaresizlik içinde Padişah'ın emri üzere; defterin ilk sıralarında olan Darussaade Ağa'sı Behram Ağa, Kapı Ağa'sı Bosnalı Ahmed Ağa ve Raco İbrahim katledilip cesetleri saraydan çıkartılıp asilere teslim edilir. Daha sonraki günlerde listede olan diğer şahısların bir kısmı sarayda bir kısmı da saraydan dışarı çıkıp gizlendikleri yerde ele geçirilerek idam edilip, cesetleri At Meydanı'ndaki çınara asılırlar.¹⁵⁹

Bundan dolayı bu olaya Osmanlı tarihinde Çınar Vakası adı verildi. Aynı zamanda bu manzara meyveleri insan şeklinde bir ağaca benzetildiğinden tarihimizde Vak'a-i Vakvakiyye adıyla da meşhur oldu. İsyanın sonunda zorbaların arzusuyla sadaret ve meşihat makamlarında ve diğer dairelerde değişiklikler yapıldı. Nihayet 8 Mart 1656 günü sipahilerin ulûfeleri kuruş olarak çıktı.¹⁶⁰ Bu arada; Darussaade Ağa'lığı Dilaver Ağa'ya, Kapu Ağalığı Hazinedar Başlı Ali Ağa'ya, Has Odabaşılık ise Halil Ağa'ya, Hazinedarlık Solak Mehmed Ağa'ya tevcih olundu ve isyancılar henüz ele geçirilemeyenlerin ileride katledilmesi şartıyla dağıldılar¹⁶¹ böylece isyan da sona erdi.

¹⁵⁷ Naimâ, VI, 122-124.

¹⁵⁸ Naimâ, VI, 125.

¹⁵⁹ Naimâ, VI, 144-155.

¹⁶⁰ Münir Aktepe, "Çınar Vak'ası", *DİA*, İstanbul 1993, V.8, s.301-302.

¹⁶¹ Naimâ, VI, 144-155.

4.10. Sipahi Taifesinin İkinci Kez Ayaklanması (1067/1657)

Vezir Köprülü Mehmed Paşa zamanında 4 Ocak 1657 tarihinde sipahi askerlerinde bir fitne hareketi başlar. Yıllar önce İpşir Paşa zamanında ekmeğe dahi muhtaç olan ve Çınar Vakası'nda nice devlet erkânının katline sebep olan ve bu sayede itibar kazanan bir grup; tekrardan ikbal davasıyla faaliyetlere başlarlar. Seydi Ahmed Paşa'nın kapıdanlıktan azledilerek Bosna'ya sürgün edilmesini fırsat bildiler. At Meydanında toplanarak devlete yeniden nizam verme davası başlattılar. Köprülü Mehmed Paşa, Müftü Balizade'den gizlice yapacağı tedbirlerle ilgili fetva ve Hacı Bektaş postunda oturan Kara Hasanzade Koca Hüseyin Ağa'dan, yeniçeri ocağının sipahilerinin bu tür eylemlerine destek vermeyeceğine dair taahhüt alır. At meydanında toplanan sipahiler ağaların evlerini taşıyarak sokaklardan zorla adam toplayıp kalabalık artırmaya başlarlar. Bu esnada fesatçılar yeniçeriden beklediği desteği göremediler. Ayrıca yeniçeriler ve bir kısım sipahi bu fitne ve fesattan artık rahatsız olduklarına dair görüş birliği yaptılar. Olaylar devam ederken padişah fermanıyla asilerin cezalandırılması yönünde hatt-ı hümayun sadır oldu ve silahtar ağalığından azlolunan Ahmed Ağa yakalanarak Alay Köşkü önünde idam edildi. Üsküdar ve civar yerlerdeki hanlara baskınlar yapılarak meşhur zorbalar ve isyancılar yakalanıp başları kesildi. Sipahilerin topluca yaşadıkları Yeni Cami Hanı ve Elçi Han'ı boşaltıldı ve olay sona erdirildi.¹⁶²

4.11. Nakkaş Hasan Olayı (1068/1658)

Bozcaada fethinde yararlık gösterdiği için serdengeçdi ağası olan Nakkaş Hasan adlı şahıs ihtisap ağalığına getirilir. Bu görevde bulunurken haksız bir şekilde mala irtikâp etmesinden dolayı azledilir fakat yararlılığı dokunduğu için de öldürülmez. Kendine gösterilen bu müsamahadan cesaretlenerek, yeniden bir mansip ister ama bunda da başarılı olamaz. Veziriazam Erdel seferi için Edirne'de konakladığı sırada etrafına topladığı sipahilerle 28 Haziran 1657 tarihinde vezir otağını basmaya yönelirler. Durumdan haberi olan veziriazam Kul Kethüdası Bodur Süleyman Ağa'yı üzerlerine gönderir ve asiler perişan edilerek Nakkaş Hasan ve beş nefer arkadaşı yakalanıp veziriazam çadırına getirilirler. Olayın içerisinde silahtar ağası Mustafa Ağa da vardır. Suçlular veziriazamın huzurunda siyaset kılıcı önünde katledilirler.¹⁶³

4.12. Antalya'da Kör Bey İsyanı (1069/1659)

Kör Bey Mustafa Paşa, Antalya Sancağına arpalık suretiyle sahip olmadan önce 10 yıl süreyle Süveyş'te kaptanlık yaparak büyük servete sahip olan ve Cidde Beyliğinden sonra Antalya valiliğine getirilen bir kişidir. Antalya Kalesi'nin sağlamlığına güvenerek padişaha itaatten yüz çevirir. Kadı Abdulvahhab dört bin askerle üzerine varır ve İstanbul'dan gönderilen Kapıcı Baş İsmail Ağa ile birlikte kaleden çıkmaya ikna ederler. Bu gelişmeden sonra Abaza Hasan'ın isyanından cesaret alarak ikinci kez isyana teşebbüs eder. Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa ve Manisa sancağı mutasarrıfı Küçük Mehmed Paşa ve Kaptan-ı Derya deniz üzerinden üzerine gönderilir. Kaptan-ı derya gemideki bütün topları kaleye çevirdiğinde Antalya halkı eman verilmesi karşılığında Kör Bey'i teslim edeceklerini bildirirler. Kendileriyle görüşülüp isyanı bitirmeleri sağlandıktan sonra İstanbul'a götürülmek üzere gemiye alındıklarında leventler tarafından başları kesilip gövdeleri denize atılmak suretiyle idam edilirler.¹⁶⁴

4.13. Ege Bölgesi İsyanları (1072/1661)

Aydın ve Saruhan (Manisa) dolaylarındaki sipahi zorbalarından bazı bölükbaşılar etraflarına adam toplayarak yol kestikleri, tüccarların mallarını gasp ettikleri şeklinde veziri azam divanına şikâyetler gelmeye başlayınca Kaplan Mustafa Paşa serasker ve müfettiş olarak tayin edilir. İsyân süratle bastırıldıktan zorbaların bir kısmı katledilip diğerleri yakalanarak tersane-i âmireye kürek cezasına gönderilirler. İhmalleri sebebiyle de Aydın ve Saruhan paşaları azledilip İstanbul'a gönderilirler ve boyunları vurularak idam edilirler¹⁶⁵

4.14. Anadolu'da Celâli İsyanı (1097/1686)

Osmanlı ordusunun Peç seferindeki mağlubiyetinden sonra Anadolu'da Akkaş, Kara Mahmud¹⁶⁶ ve Yeğen Osman isimli sekban saruca eşkıyası bin kişilik bir grupla Sivas'tan Bolu'ya gelinceye kadar geçtikleri yerlerde halka zulmederler. Üzerlerine gönderilen kuvvetler kendisine karşı başarı elde edemezler.¹⁶⁷ Köprülü'nün damadı olan Vezir Siyavuş Paşa'yı vezir-i azam ilan ederler ve aralarında bir anlaşma yapar

¹⁶² Naîmâ, VI, 250-260

¹⁶³ Naîmâ, VI, 332-334.

¹⁶⁴ Naîmâ, VI, 407-411.

¹⁶⁵ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, İstanbul 1928, I, 224.

¹⁶⁶ Bu iki şaki aynı yıl içerisinde etrafındaki eşkıyalarla birlikte öldürülmüşlerdir. *Silahdar Tarihi*, II, 243.

¹⁶⁷ *Silahdar Tarihi*, II, 228.

ve Sultan IV. Mehmed'in hal'ine götürecektir süreci birlikte planlarlar.¹⁶⁸ IV. Mehmed'in saltanatının son zamanlarına doğru gösterdiği yararlıklar neticesinde Yeğen Osman 1098/1687 yılında ser-çeşmelik hilatıyla orduya dâhil edilir.¹⁶⁹

4.15. Ordunun Edirne'de İsyana Başlatması (1098/1687)

Sipahi reisi Küçük Mehmed ve Bektaşî Ocağı ve Fetvacı Ahmed Çavuş isimli şakîlerin Edirne'den başlattığı harekettir. Padişah tarafından kendilerine Edirne'de kışlamaları yönünde hatt-ı hümayun bulunmasına rağmen İstanbul'a gitmede ısrarcı olurlar. Siyavuş Paşa'nın vezaretinden sonra Defterdar Seyyid Mustafa Paşa, Reis Mehmed Bey, tezkireciler ve Acemzade gibi insanlar birkaç kelle aldıklarında insanların kendilerinden korkacaklarına inanmaktaydılar. 5 Ekim 1687 günü sadrazam otağını kuşatarak hareketlerini bir adım ileriye taşıdılar. Siyavuş Paşa durumdan aciz kaldı. Gönderilen elçilerin birçoğunu öldürdüler. Ekimin sonlarına doğru Yeniçeri Ağası azledilip Boğaz Hisar muhafazasına, Kul Kethüdası Yusuf Ağa da Bektaşî Ocağına, Beylikçi Nazmi Efendi'ye de riyaset görevi verilerek¹⁷⁰ olay sona erdirilir.

5. DIŞ İSYANLAR

5.1. Murtaza Paşa ve Basra Vakası.

Basra Beylerbeyi Efrasyaboğlu Ali Paşa'nın 1062/1652 tarihinde ölümü üzerine, yerine geçen oğlu Hüseyin Paşa ile Basra'da güç ve iktidar kavgası patlak vermiştir. Ali Paşa'nın kardeşleri olan Ahmed ve Fethi Bey'ler; yeni vali yeğenleri Ali Paşa'yı iktidardan indirmek isterler. Zamanın Bağdat valisi Murtaza Paşa'ya hayli para vadiyle Basra valiliğine Ahmed Bey'in tayinini isterler. Murtaza Paşa da İstanbul'a mektup göndererek; halkın Hüseyin Paşa'dan mutazarrır olduklarını ve işe layık olanın Ahmed Bey olduğunu beyanla, İstanbul'un da desteğini alarak bizzat kendisi Basra'ya gitmek suretiyle Ahmed Paşa'yı valilik makamına oturtur. Hüseyin Paşa bu arada askerî güçle Murtaza Paşa'nın geldiğini ve halkın da bir tepki göstermediğini fark edince, biraz hazine ile birlikte valiliği döneminde kendisine yardımcı olan bir aşiretin yanına sığınır.¹⁷¹

Yeni Vali Ahmed Paşa, Murtaza Paşa'ya tahminlerinde üstünde para ve hediyeler ile birlikte, aşiret yanına sığınan Hüseyin Paşa'nın sarayını da yağmalatıp orada bulunan malları da Murtaza Paşa'ya verir. Murtaza Paşa Basra'dan ayrılmak üzereyken, kendisine verilen bu ihسانlara kanaat getirmeyerek Kapan Hanı'nda bulunan Basra ile ticareti olan bütün tüccarların paralarını ister.¹⁷² Murtaza Paşa'ya; bu handa bulunan emanetlerin Hind, Arap, Acem, Rum tüccarlarının olduğu ve Basra'nın da bütün gelir kaynağının ticaret olduğu şayet böyle bir hareket duyulursa Basra'nın hem itibarının ve hem de ticaretinin biteceği kendisine bildirilmesine rağmen onları dinlemez. Fethi ve Ahmed Beyler kapı kethüdaları ile birlikte Kapan Hanı'nda olan malları nakletmek için gittiklerine Basra merkez ve civarındaki bütün kabileler olayı duyar ve yeni valinin bu işi yaptığını düşünerek Murtaza Paşa'dan her ikisinin de kelelerini isterler. Murtaza Paşa, olaydan haberi yokmuş gibi siyasî bir manevrayla isyanı bastırmak amacıyla Ahmed ve Fethi Bey'leri katlettirerek cesetleri saray bahçesinde teşhir ettirir. Aslında Basra halkı Ahmed Paşa'yı gerek kişiliği ve gerekse idareciliği yönünden seviyordu, olayları planlayanın Murtaza Paşa olduğunu öldürülmelerinden sonra anlarlar. Bunun üzerine harekete geçerek Murtaza Paşa üzerine yürürler. Murtaza Paşa bütün bunların olacağını bildiği için içoğlanları ve leventler vasıtasıyla bütün ganimeti Basra'dan çıkartarak kendisi de her an kaçacak durumda hazır bekler. Tahmin ettiği şekliyle görevden alınan Hüseyin Paşa ve Basra halkı başta Murtaza Paşa olmak üzere daha önce ganimetlerle kaçan askerlerin üzerine yürürler ve kendilerine ait olan bütün malları ele geçirirler. Murtaza Paşa, bütün ganimetten mahrum olduğu gibi, Bağdat halkı da kapıları kilitlemek suretiyle kendisini Bağdat'a sokmadılar. Bu arada azledilen Seydi Ahmed Paşa'nın yerine kendisine Halep valiliği verildi 1065/1655 ve Basra valiliğine de tekrar Hüseyin Paşa getirildi.¹⁷³

5.2. Habeş Vakası (1066/1656)

Defterdarlıktan azledilen Mustafa Paşa isminde bir şahıs bazı insanları da dolandırmak suretiyle 500 kese gibi bir mal edinip bazı insanlara rüşvet vermek suretiyle Defterdar Ali Efendi vasıtasıyla, hazinenin de yetersiz olmasından dolayı 60 kese akçe mukabilinde kendisine Habeş Eyaleti tevcih olunur. Menşurunu

¹⁶⁸ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, (Haz. Abdulkadir Özcan), Ankara 1995, 235; Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 472.

¹⁶⁹ *Zübde-i Vekayiât*, 228; *Silahdar Tarihi*, II, 269-272.

¹⁷⁰ *Zübde-i Vekayiât*, 243-245; *Silahdar Tarihi*, II, 289-291.

¹⁷¹ Naîmâ, VI, 112-114.

¹⁷² Naîmâ, Murtaza Paşa'nın bu aç gözlülüğünü Gürcü olmasına bağlayarak, “..tabiat-ı Gürcünün lâzimesi olan haset ve denâet muktezâsınca kuvvet-i tâması gâlib olup...” sözleriyle ifade etmektedir. Bkz. Naîmâ, VI, 114.

¹⁷³ Naîmâ, VI, 115-119.

aldıktan sonra Mustafa Ağa isimli bir alacaklısına da mütesellim tayin eder ve sahte bir mütesellimlik temessüki de tanzim ettirerek yanına bir delikanlı alarak nâzır sıfatıyla Habeş'e giderler. Mustafa Ağa Sevakin İskelesi'nde, gümrük işleri için bekleyen gemilerden o ana kadar geçerli olan rüsumun üzerinde zor ve tehditle gümrük vergisi almak suretiyle tüccarların ve bölgedeki ileri gelenlerin tepkisini çeker ama bunları dinlemez. Konu mahkemeye intikal ettirildiğinde, Mustafa Ağa ve yanındaki nazır genç tutuklanarak bir kaleye kapatılır ve Habeş halkından Deli Derviş isimli bir kişi etrafında isyancı bir grup oluşarak hükumete karşı isyan başlatılmış olur. Mustafa Paşa büyük bir hevesle Cidde İskelesi'ne geldiğinde isyan haberini alır. Mekke Şerifi ve Cidde Valisi'nden destekle bölgedeki huzursuzluğu diyalog yoluyla halletmek için girişim yaptıysa da isyankârlar, nazır olan genç ve görüşmeye gelenleri öldürürler. Mustafa Ağa Paşa'ya elçi olarak gönderilir. Paşa aldığı destekle Habeş Kalesi'ni muhasara etmek istediysede başarılı olamaz. Duruma Mısır Valisi Haseki Mehmed Paşa müdahale eder ve Sevakin İskelesi civarında yapılan muharebe sonunda Deli Derviş ve ona tabi olanlar firar eder ve Mustafa Paşa tekrardan kontrolü ele alır, Mısır Valisi de ihtiyat askeri bırakmak suretiyle olay nihayetlendirilir.¹⁷⁴

5.3. Şam Vakası (1069/1659)

Osmanlı'nın kadim geleneklerinden birisi, diğer serhatlere üç sene bir nöbetçi namıyla birkaç oda yeniçeri göndermesiydi. Şam'a da gönderilmesi gerekirken bu grup ihmal yüzünden gönderilmediği gibi vazife, orada bulunan yerli kullarına ve maaşları da Şam hazinesinden ödenmek üzere tasarrufta bulunulur. Bu kullar Şam'da bir güç oluşturarak eşkıyalığa başlayıp, bir tehdit unsuru olmaya başlarlar. Hemen ortadan kaldırılmaları girişimi tehdidi artıracığı düşüncesiyle üzerlerine gidilmemesi neticesinde, kendilerinde bir güç ve varlık olduğu hissi oluşur. Abaza Hasan galesi ortadan kaldırdıktan sonra bunlarla ilgilenmek üzere İstanbul'dan beş oda yeniçeri tayin gönderilir. Yeniçeriler Şam'a ulaştıklarında isyancılar muhalefete güçleri yetmeyeceğini anlayarak etrafa dağılıp giderler¹⁷⁵ ve isyan kendiliğinden nihayete ermiş olur.

5.4. Mısır-Kahire Olayı (Circe Beyi Mehmed Bey) (1069/1659)

Abaza Hasan Paşa'nın Anadolu'da isyan başlattığı sırada, Circe Beyi Mehmed Bey de isyan ederek 10 bin kişilik bir kuvvetle şehrin dışına karargâh kurar. Askerin maaşlarını, beylerin ve divan erbabının, yüksek mevkilerde bulunanların senelik gelirlerini artırmak vaadinde bulunur. Doğruyu yanlıştan ayıramayan insanlardan söz alarak Mısır valisi Şah Gazi Paşa'yı kaleyi teslim etmesi için tehdit eder. Kalede bulunan askerler kararlılıkla İstanbul'a bağlılıklarını bildirmeleri üzerine, önceden Çerkez Bey'i Mehmed Bey'e söz veren kimseler de durumun ciddiyetinin farkına vararak Osmanlı askeri yanında yer alacaklarını bildirmesiyle, Mehmet Bey ummadığı bir durumla karşılaşır. Mehmet Bey 30 bine yakın bir asker topladığı sırada Mısır valisi Circe mansıbını Ahmed Bey'e tevdi eder. Bu esnada iki ordu arasında savaş başlar. Hac Emiri Kaytas Bey de yetişerek eşkıya ordusu dağıtılır ve Çerkez Bey'i kaçmış iken Hac Emiri Kaytas Bey arkasından yetişir ve başını kesip İstanbul'a göndererek¹⁷⁶ isyanı sonlandırır.

5.5. Şimal (Kuzey) İsyancıları (1070/1660)

1659 yılında IV. Mehmed Bursa'dan Edirne'ye geldiğinde Rakoçi Erdel'i, Kostantin ise Boğdan'ı istila eder. Padişah Gazi Giray Han bu iş için görevlendirilir. Vilayet ahali de isyancılarla birlikte olurlar. İlk çarpışmada Leh ve Kazak askerleri mağlup olurlar. Savaşın ilerleyen günlerinde bozulmuş gibi geri çekilme taktiği uygulanarak düşman askeri tuzağa düşürülür ve Rakoçi ve Kostantin askerleri mağlup edilir.¹⁷⁷

5.6. Basra İsyanı (1076/1666)

Mehmed Paşa'nın azlinden sonra ocaklık hakkıyla Basra'ya atanan Hüseyin Paşa aynı yıl isyan eder. Paşa'yı bertaraf etmek için de Bağdat muhafızı İbrahim Paşa Basra ve Lahsa üzerine serdar tayin edilir. Civar vilayetleri de yanına alarak Korna Kalesi'ne sığınan Hüseyin Paşa'yı altmış gün muhasara eder ve her iki taraf bu sürede çok sıkıntılar çeker. Devlete her sene beş yüz kese peşin ve senede iki yüz kese iltizam vermek suretiyle eyalet oğlu Efresyaba'a verilir ve kendisi de bir köşeye çekilir. Kendisinin affedilmesi hususunda yaptığı müracaat olumlu sonuçlanır ve Basra Efresyab Bey'e Lahsa da Mehmed Paşaya tevcih olunur.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Naîmâ, VI, 124-126.

¹⁷⁵ Naîmâ, VI, 396-398.

¹⁷⁶ Naîmâ, VI, 405-407.

¹⁷⁷ Naîmâ, VI, 431-435.

¹⁷⁸ *Silahdar Tarihi*, I, 398; Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, İstanbul 1282, I, 126-127.

5.6.1. Basra'da İkinci İsyan (1078/1668)

Hüseyin Paşa'ya; vergisini tam vermek, isyana kalkışmamak üzere oğlu Efresyab'a mutasarrıflık ve kendisi de oğlunun üzerinde işleri kontrol ve deruhte etmek üzere eman verilmişti. Fakat bütün işleri kendi uhdesine alarak daha önceki yaptığı isyandan daha şiddetli bir isyan girişiminde olduğu işitildi. Daha önceleri Paşa'nın kethüdası olan ve devlete bağlılığı bilinen Yahya Ağa'ya görev tevcih olunarak, eyaleti zabt ettirmek için Bağdat Valisi Kara Mustafa Paşa tayin olunup yanına; Diyarbekir Valisi Vezir İbrahim Paşa, Zor Valisi Kenan Paşa, Musul Beylerbeyi paşalar yanına memur olarak verilir. Korna Kalesi muhasara edilirken, Hüseyin Paşa da iki saatlik mesafede Sevib Kalesi yakınlarında çadırlar kurarak Korna Kalesi'ndekilere yardımı düşünse de, hem kendisi ve hem de asker arasında bir korku hâkim olur. Başaramayacağını anlayarak ilkönce Acem (İran) ülkesine daha sonra da Hindistan'a kaçmak suretiyle kendisini kurtarır ve Yahya Ağa'da Basra'ya atanır.¹⁷⁹

5.6.2. Basra'da Üçüncü İsyan (1079/1669)

Raşid Tarihi'nde bu isyan 1080 yılı olayları içerisinde gösterilmektedir. Basra'da bir sene önce meydana gelen isyan hareketinden sonra Yahya Paşa vali olarak atanmıştı. Paşa, kul taifesinin müstehak oldukları mevaciblerin verilmediği iddiasıyla bir kalkışma başlatır fakat asker taifesi kendisine iştirak etmemesi üzerine bir grup eşkiya ile şehirden kaçır. Askerden intikam amacıyla şehre hücum ederek insanların mallarını gasp ederek Korna Kalesi'ni muhasaraya yeltenir. Bu olay üzerine eyalet Kapıcıbaşı Mustafa Ağa'ya ihsan olunur.¹⁸⁰

Fakat Başbakanlık Osmanlı Arşivleri İbnü'l-Emin Tasnifi 630 numarada kayıtlı olan bir belgede olayın 22 Şevval 1079 / 25 Mart 1669 tarihinde olduğunu görmekteyiz. İlgili kayıta üç adet belge bulunmaktadır. Belgelerin ikisi mazbata ve birisi de Basra Valisi Yahya Paşa'nın Diyar-ı Acem'e firar ettiği hakkında Basra Kadısı Abdulhakim ve Müftü Abdullah imzalı Arapça ve Türkçe belge ve katil fetvasıdır. Basra Kadısı Abdulhalim imzalı belgede; "*Sebeb-i tahrîr-i kitâb-ı şer'î budur ki; Medîne-i Basra kullarından olup sağ kol gönüllülerinden Musa Bey b. Abdullah ve yirmi altıncı cemaati yoldaşlarından Fethi Paşa hizmetkârı ile Yahya Paşa, Basra'dan firâr eylediği vakitte halâ Basra defterdârı kıdvetü'l-emâcid Hasan Efendi tarafından hil'at ve istimâlet gönderilip ba'dehû bu tarafa avdet eylediklerinde yolda tüccar gemisinden bir gemi, Kal'a-i Sevib karşısında durur iken bir küçük gemi ile eşkiya cemaatinden Nasrullah b. Hazer nâm kimesne birkaç nefer Yahya Paşa eşkiyasından pür-silâh zikr olunan gemi üzerine hücum edip mezkûr Fethi Paşa ve hizmetkârı gemi içinde iken kurukşun igle urulup katl olunup ve mezkûr Mûzâ Bey mecrûhen Basra gelip ve Yahya Paşa Sevib Kal'asından Sahâb nâm sahrasına deg bir nice eşkiyâ ile kat-ı tarîk etmesine dâmen-i dermeyân edip hakikat-i hâle vâkıf olanlardan Seyyid Mehmed b. Seyyid Mûsâ ve Seyyid Aynî b. Seyyid Hasan ve divân çavuşlarından Hasan Çavuş b. Muhammed ve Halil Çavuş b. Abdullah ve Arab tâifesinden Mustafa reis ve mecrûhen gelen mezkûr Mûsâ Bey b. Abdullah vâki' hâli müşâhede ve muâyene ettiklerin alâ tarîki'l-ihbâr meclis-i Şer'de her biri edâ-yı şehâdet-i Şer'iyye eylediklerinden sonra mezbûrünün şehâdet-i Şer'iyyeleri hiyer-i kabûlde vâki' olmağın mezkûr Yahya Paşa'nın isyan ve tuğyan ve bagy olduğu mütehakkık ve mütebeyyin olmağın vaki hal vuku-ı üzre ketb ve terkîm olundu. Tahrîr fi 22 min şehri-şevvâli'l-mükerrrem sene tis'un ve seb'îne ve elf 22 Şevval 1079 / 25 Mart 1669"* kaydı düşülmüştür. Arapça olarak tanzim edilmiş ve isyanın tafsilatının anlatıldığı belgenin sonunda ise Yahya Paşa'nın yol kesmek suretiyle, meşru idareye başkaldırmak ve anarşi ve terör yolunu benimsediği anlatılmaktadır. Bunun yeryüzünde fesat çıkartma eylemi olduğu belirtildikten sonra şayet bu isyanından vazgeçip ve itaat yolunu tercih ederse lütf göreceği ve bağışlanacağı yok eğer böyle yapmaz ise kendisi hakkındaki hükmün, katledilmesi olacağı¹⁸¹ ifade edilmiştir. Belgenin altında; başta Basra müftüsü olmak üzere Basra'nın *ehl ü hal ve'l-akd*, bugünkü ifadeyle kanaat önderlerinden altmış kişinin imzası bulunmaktadır.

5.7. Kazak İsyanı (1082/1672)

1080/1670 tarihinde Doraşenko isimli Kazak'a Osmanlı Devletine bağlı kalmak şartıyla kendilerine tuğ ve alem verilmişti. Kırım Han'ı Adil Giray'ın tedbirsizliği yüzünden Potkalı tayifesinden Hanenko isimli bir şaki etrafında toplanarak Doraşenko ve ona tabi olanlar sıkıntıya düşürüldüler ve kendilerine ait olan bir çok palanga ellerinden çıktı. Bu karışıklığa sebep olan Adil Giray Han azledilip, Selim Giray, Hanlık

¹⁷⁹ Fındıklılı Mehmed Ağa'nın en uzun anlattığı isyanlardandır. *Silahdar Tarihi*, I, 473-479; *Tarih-i Raşid*, I, 147-148.

¹⁸⁰ *Tarih-i Raşid*, I, 163-164.

¹⁸¹ BOA, İbnü'l-Emin Tasnifi, Belge no: 630.

görevine getirilir. Bu arada Leh üzerine sefere gitmek üzere IV. Mehmed Edirne’de kışlamak üzere hareket ederken, Anadolu’da bulunan paşalara ilkbaharda Edirne’de buluşmak üzere haber gönderilir.¹⁸²

5.7.1. Kazakların İkinci İsyanı (1088/1677)

Doraşenko isimli Kazak, sekiz sene gibi bir süre Kazak Hatman’ı olarak Çehrin Kalesi’nde ikamet edip, IV. Mehmed’in himaye ve gölgesinde yaşarken 1086/1675 senesinde Rus Çar’ının gönderdiği bir kuvvetle işbirliği yaparak kalede yaşayanların rızasına muhalif isyan içerisine düşmüştür. Kırım Han’ı Selim Giray, bu işin daha fazla uzamaması için İstanbul’la yapılan istişarede 1088/1677 yılı bahar ayında Leh Kralı üzerine serdar tayin edilen Özi Beylerbeyi Vezir Şeytan İbrahim Paşa Çehrin Kalesi’nin halledilmesi için yanına Diyarbakır, Anadolu, Rumeli, Karaman, Edirne, Sivas beylerbeyleri de verilerek görevlendirilir. Özi Suyu civarlarında Rus ordusunun büyük bir kuvvetle geldiğini ve onlara mukavemet etmenin askere büyük zayıatlar verebileceği düşüncesiyle Çehrin Kalesi kuşatması kaldırılıp Bender Kalesi’ne doğru asker geri çekilir. İstanbul’da yapılan istişarede Çehrin Kalesi’ne bir sefer yapılmanın zaruri olduğu görüşüne varılarak 1089/1678 yılında Vezir Kara Mustafa Paşa Çehrin Kalesi muhasarası için gönderilir ve 1 Cemaziyelahir 1089/21 Temmuz 1678 günü Çehrin Kalesi asilerin elinden alınır.¹⁸³

5.8. Venedik İsyanı (1095/1684)

Venediklilerin Osmanlı’ya isyan etmelerinin birkaç sebebi vardır. Birincisi; Osmanlı’nın son seferlerinde talihinin iyi gitmediği ve kendilerinin daha gayretli oldukları iddiasıdır. Sadr-ı sabık maktul Kara Mustafa Paşa’ya el altından iki bin altın göndererek Akdeniz’de dolaşan Osmanlı gemilerinin geri çekilmesini temin edilir ve bunun için de zor kullanırlar. İkinci olarak; maktul vezirin emriyle on tane Venedik gemisinin dört bin keselik malını zorla emanet adı altında gasp edilerek Kurşunlu Mahzeni’ne konup, gemileri Mısır askeri getirmesi için İskenderiye’ye gönderilmesidir. Venedik bezirgânları İstanbul’a vezir Mahmud Paşa’ya gelerek eşyalarının çürüdüğünü ve böyle bir alıkonulmanın sebebini sorulduğunda; padişaha arz edildiğini ve cevap gelinceye kadar beklemeleri ve zayıatın tazmin edileceği söylenir. Aynı gece mahzen kundaklanır ve tüm mallar yanar ve Allah’ın takdiri böyle denerek bezirgânlar gönderilir. Bu durum Venedik Cumhuriyeti’ne ulaştırıldığında onlar da misilleme olarak Venedik’te bulunan ve sayıları bin kadar olan Bosna tüccarlarının mallarını alır ve memleketlerine gönderilirken üzerlerine eşkıya salınır ve birçok tüccar öldürülür ve İstanbul’da bulunan Venedik ve Ceneviz elçileri (balyoz) geri çağırılırlar.¹⁸⁴

5.9. Mora, Yanya ve Yenişehir’de Reaya İsyanı (1095/1684)

Papazların teşvikiyle başlatılmış olan ilk Hristiyan reaya isyanıdır. Silahlı askeri gruplarla da bir araya gelmek suretiyle Preveze Kalesi’ni karadan ve denizden kuşatırlar. Mora muhafızı Vezir Şahin Mustafa Paşa’nın İstanbul’a gönderdiği mektupta düşmanın çokluğu ve mühimmatlarının azlığını bildiren mektubundan sonra azledilerek yerine Karayılan oğlu İsmail Ağa, iç hazineden yetmiş bin kuruş harçlıkla görevlendirildiği sırada Preveze düşer ve elden çıkar.¹⁸⁵

6. IV. MEHMED’İN AZLEDİLMESİ

Kendisine yapılan birçok ikazlara rağmen birtakım alışkanlıklarından vazgeçemeyen ve saltanatı süresince birçok isyanla karşı karşıya kalan Sultan IV. Mehmed’in artık saltanatı devam ettirmemesi gerektiği görüşü devletin ileri gelenlerince kararlaştırılır. Olayların bu seyirde gelişmesi üzerine Sultan, Vezir Siyavuş Paşa’ya mektup gönderir fakat mektubuna cevap alamaz. Son bir hamle olarak fetva emini ile Siyavuş Paşa’ya gönderdiği mektupta oğlu Mustafa’nın saltanata geçirilmesi, kendisi ve Şehzade Ahmed’e dokunulmaması noktasında talep iletir. Mektup ulaştığında, ocak ağaları ve isyan içerisinde olan grup tarafından padişahın talebi nazar-ı dikkate alınmaz. Tarihler 1099/1687’in Kasım ayının ilk günlerini gösterdiğinde otuz dokuz yıl Osmanlı tahtında bulunan IV. Mehmed dönemi kapatılarak II. Süleyman dönemi fiilen başlatılmış olur.¹⁸⁶

7. SONUÇ

IV. Mehmed döneminde Anadolu içlerinde ve dışında meydana gelen isyanların genel karakterine baktığımızda; 1061 yılında meydana gelen Çarşı İsyanı ve 1095 yılındaki Mora, Yanya ve Yenişehir isyanlarının dışındaki isyanlar devlet yönetiminde görev yapan askeri ve yönetici zümrenin isyanları olarak

¹⁸² Silahdar Tarihi, I, 565; Zübde-i Vekayiât, 19.

¹⁸³ Silahdar Tarihi, I, 663-677. Zübde-i Vekayiât’ta olay kısa anlatılmaktadır. 86.

¹⁸⁴ Silahdar Tarihi, II, 129-131.

¹⁸⁵ Silahdar Tarihi, II, 137-138.

¹⁸⁶ Zübde-i Vekayiât, 252; Silahdar Tarihi, II, 295-298.

karşımıza çıkar. Dönemin en sarsıcı isyanı ise Abaza Hasan Paşa isyanıdır ki, çalışma içerisinde isyan sonuçlarıyla birlikte ele alınmıştır.

IV. Mehmed Osmanlı Devletinin üçüncü kurucusudur. Çünkü Sultan İbrahim'den başka hanedanda erkek olarak kimse kalmamıştı. Çocuk yaşta tahta oturduğunun ilk günlerinin Ramazan ayında, sipahi ayaklanması olan Sultan Ahmed vakasıyla tanışır. Bu isyanda devlet bir günde isyanın elebaşı olan Bıyıklı Mahmut'la bir günde üç kez masaya oturarak pazarlığa girişmiş ve ikna yolunu denemiştir. Bu yaklaşım yeniçeri ve sipahi askerlerini cesaretlendirmiş ve devletin ileri gelenlerinin kelleri istenmiştir. İsyancıları toptan ortadan kaldırmak varken devletin bu şekilde bir tavır takınması acizyet olarak değerlendirilebilir. Fakat daha sonraki isyanlarda olduğu gibi her zaman potansiyel bir tehlike olabilecek bu cinsten insanları merkeze yakın tutarak, zarar verici politikalarını asgari seviyeye indirme düşüncesi olabileceği, ilerleyen zamanlarda bu gücü devletin lehine kullanmak şeklinde yapılmış bir hamle olarak da değerlendirmek akla daha uygun gelmektedir. Katırcıoğlu Mehmed isyanında bunu görmekteyiz. Devlete yararlı işler yapabilecek donanımda yetişmiş bir insan olduğu noktasında Padişah ikna edilerek kendisine Beyşehir Sancağı tevdi edilmiş ve bu sadakatini de bir daha isyan etmemek suretiyle devam ettirmiştir. Burada şu noktayı gözden kaçırmamak gerekir. Devletin pazarlık yaptığı veya oturup durumu müzakere ettiği isyancıların lider veya liderleri hali hazırda bir devlet görevi deruhte eden insanlar olmasıdır. Bu dönemde ferdî veya kitlesel eşkıyalık hareketi yaparak tehdit oluşturan terör faaliyetlerinde devletin gücünü gösterdiğini görmekteyiz. Ayrıca dönemin eşkıyalık hareketlerin çıkması veya artmasında devlet görevlilerin yanlış uygulamaları neticesinde halkın zulme başkaldırısı olduğu gerçeğini de gözden uzak tutmamak gerekir.¹⁸⁷

Bu dönem isyanlarının çıkış sebebi veya bahanesi bazen bir haksızlığa uğramak ve o haksızlığı sonlandırmak düşüncesiyle olsa da daha sonra devleti tehdit eden isyana dönüşebildiğidir. Böyle bir durumda devlet acaba kendi isyancısını mı yaratıyor sorusu sorulabilir. Kara Haydaroğlu isyanı buna örnektir. Devşirme zulümlerini gündeme taşımak mahiyetiyle ortaya çıkmasına rağmen kitlesel isyana dönüşmüş bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet isyanının çıkış gerekçesinin haklı olarak görülmesi ona göre yaklaşım tarzı benimsese dahi meseleyi izah biçimindeki haddi aşma ve devlet töresine uymamanın cezasını vermektedir.

Gürcü Abdünnebi isyanında olduğu gibi bazı isyanların çıkış gerekçesine baktığımızda; geliri daha fazla olan bir göreve getirilmeme gibi beklentinin isyana sebep olduğu görülmektedir. Sultan İbrahim'in halinden önce Safed voyvodalığını uhdesine almasına ve yüz doksan bin kuruş gibi bir meblağ ödemesine rağmen -ki taksitlerini henüz bitirmemişti- IV. Mehmed'in saltanatıyla beraber bu göreve başka birinin atanması bir isyan sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat isyanının görünen gerekçesi ise Yeni Cami vakasında öldürülen yoldaşlarının cenaze namazlarının kılınmaması ve bir gayrimüslim ölüsü muamelesine tabi tutulduğu iddiasıdır. İsyancılar kendilerine göre haklı gerekçeler bulsalar da, olayın meydana geliş biçimi genel olarak; *huruç ale's-sultan* (meşru halifeye isyan)'dır ve bunun cezası da idam olmuştur.

Devlet görevlilerinin atamalarında yapılan liyakatsizlik de isyanların diğer bir sebebidir. Rüşvetle ataması gerçekleştiren İbrahim Paşa'ya karşı 1061/1651 tarihinde Van Valisi Mehmed Emin Paşa'nın isyanı bu nevi bir isyandır. Burada dikkat çeken nokta ise Paşa'nın, cizyeye tabi olan Van halkını bu atamaya karşı örgütlemiş olmasıdır. Fakat devlet teennisi, kendisine isyan edilen Paşa vasıtasıyla isyanı sulh yoluyla bastırılmış olmasıdır. Bu türden bir isyan 1066/1656 tarihinde Defterdarlıktan azledilen ve kısa sürede beş yüz kese altın toplayıp 60 kesesini rüşvet vermek suretiyle Habeş'e atanan Mustafa Paşa'da görmekteyiz ki kısa süre içerisinde bu isyan da bastırılmıştı.

Osmanlı Tarihi'nin muhtelif dönemlerin yeniçeri ve sipahi isyanlarının karakterlerine baktığımızda bazılarının, padişah tahta oturduğundaki cülus bahşişlerini vermemesi; mevaciblerini alamamış olmaları, bozuk ulûfelerin verilmiş olması, gönüllerin kırılmış olması, mansıp bekleyenlerin gadre uğraması gibi bahanelerle fitne ateşinin körüklenmiş olmasıdır. Mustafa Naîmâ; isyan çıkması için bir fitne ateşi veya onu körükleyen birisi veya bir olayın olmasına gerek olmadığını, insanların mizacında fitne ve fesada kabiliyet olunca teşvik olmadan da isyanın çıkartılabileceğini söyler. Tarihe Çınar Vaka'ası olarak geçen isyan da böyledir. İsyancılar bu türden kalkışmalarda amaçlarına ulaşabiliyorlar ama olayın en dikkat çekici tarafı ise her bir isyanın devlet kademesi içerisinde önemli görevler yapmış ve belki de devlete daha faydası

¹⁸⁷ Geniş bilgi için bkz., Süleyman Demirci-Hasan Arslan, "Eşkıyalar Ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkıyalık Faaliyetleri Ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2012/2, Sayı:16, s. 47-76; Mehmet Karagöz, "17. Asrın Sonunda Filibe Ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ-2006, Cilt: 16, Sayı: 2 Sayfa: 373-402; Gürsoy Şahin, "XVII. Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisar'da Eşkıyalık Hareketleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2003, C.V, Sayı:1, s.75-88.

olabilecek insanlardan birçoğunun idam, sürgün, azletmek gibi yollarla kaybedilmiş olmasıdır. Çınar Vakası'nda da Padişahın çaresizlik içerisinde Darussaade Ağası, Kapı Ağası gibi insanları feda etmesi bunun bir göstergesidir.

Devlet isyancılara karşı her zaman bir sulh ve pazarlık yolunu seçmiştir. İlk önce görüşmeler yapılmış ve talepler alınmış, isyancıların durumu değerlendirilmiş devlete o ana kadar yaptığı faydalı işleri olup olmadığı dikkate alınarak karar verilmiştir. Bu karar herhangi bir siyaset uygulamadan Nakkaş Hasan olayında olduğu gibi azledilmek suretiyle olabildiği gibi, Antalya Kör Bey isyanında olduğu gibi sulh yoluyla isyan bastırıldıktan sonra siyaset uygulanarak öldürmek şeklinde de gerçekleştirilmiştir.

Devlete isyan edenlerin ruh hallerini tam olarak ortaya koyan bir bilgiye sahip değiliz. Ama gelişen vakalardan şu sonucu söyleyebilmek mümkündür. Bireysel eşkıyalık dışında özellikle devlet yönetiminde bulunan insanların isyanları; iktidarın bir parçası olarak devlet yönetiminde baskın bir güç olmak isteği yatmaktadır. İleri sürülen gerekçelerin arka planı bunu göstermektedir. Aslında yönetimin bir parçası oldukları halde bununla yetinmeyerek ve yine devletin kendi hizmetlerine verdiği devletin kullarını kullanmak suretiyle bir üstünlük arzusu ön plana çıkmaktadır. Fakat gerçek olan bir şey var ki sulh yoluyla ve hatta fazla bir can kaybı olmadan dahi bastırılan her isyan, devlet otoritesini zayıflatarak devlet halk münasebetleri çerçevesinde onarılmaz yaralar açmak suretiyle merkezî otoritenin zayıflamasına sebep olmuştur. Ayrıca isyan arzusu olan bir takım art diyetli insanlarda devletin zayıfladığı hissi oluşmasına sebep olarak bireysel olarak mahallî eşkıyalık hareketlerine de zemin hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

BOA, İbnü'l-Emin Tasnifi, Belge no: 630.

BOA_DVNSMHM_91-378.

BOA_MAD.D Yer_5489.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, (Haz. Abdulkadir Özcan), Ankara 1995.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Sad. Mümine Çevik), İstanbul 1984, C. V.

İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Kahire 1955, II.

Mehmed Halife, *Tarih-i Gilmânî*, (ter. Kamil Su), Ankara 1986.

Mustafa Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ*, İstanbul 1280, I-VI.

Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, İstanbul 1282, I.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, İstanbul 1928, I.

İkincil Kaynaklar

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, İstanbul 1995.

Akgündüz, Ahmet, "Budin Eyaleti Kanunnameleri", *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlili*, İstanbul 1992, V.

Aktepe, Münir, "Çınar Vak'ası", *DİA*, İstanbul 1993, V.8, s.301-302.

Arsel, İlhan, *Anayasa Hukuku*, İstanbul 1968.

Aslantürk, Zeki, *Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı*, İstanbul 1997

Atalay, Arif, "İslam Ceza Hukuku Açısından İnsan Hakları ve Şiddet", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2016, sayı: 28, s.29-54.

Bardakoğlu, Ali, "Eşkiya", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 463-466.

Bardakoğlu, Ali, "Had", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 547-551.

Başoğlu, Tuncay, "Ta'zîr", *DİA*, İstanbul 2011, 40, 198-202.

Baysun, M. Cavid, "IV. Mehmed", *İA*, İstanbul 1993, VII, 547-557.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul ty., III.

- Cevat Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslam*, Beyrut 1993, V.
- Çabuk, Vahid, *Köprülüler*, İstanbul 1988.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972, III.
- Davutoğlu, Ahmet, “Devlet”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 234-240.
- Demir, Halis, *Devlet Gücünün Sınırlanması*, İstanbul 2004.
- Demirci, Süleyman-Hasan Arslan, “Eşkiyalar Ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkiyalık Faaliyetleri Ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2012/2, Sayı:16, s. 47-76.
- Erturhan, Sabri, *İslam Ceza Hukukunda Suça İştirak*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 1999.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, (çev. Zeynep Altok), İstanbul 2001.
- Finkel, Caroline, *Osmanlı*, (çev. Zülal Kılıç), İstanbul 2007.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1990, I.
- Imber, Colin, “Osmanlı Hanedan Efsanesi”, *Söğütten İstanbul'a*, İstanbul 2000.
- İlgürel, Mücteba, “Abaza Hasan”, *DİA*, İstanbul 1988, C. I, s. 11.
- İlgürel, Mücteba, *Abaza Hasan Paşa İsyanı*, (Doçentlik Tezi), İÜEF, İstanbul 1976.
- İlgürel, Mücteba, “Celâli İsyanları”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 252-257.
- Karagöz, Mehmet, “17. Asrın Sonunda Filibe Ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri (1680-1700)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ-2006, Cilt: 16, Sayı: 2 Sayfa: 373-402.
- Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 2003.
- Koroğlu, Mehmet, “İslam Hukukunda Ölüm Cezası Gerektiren Suçlar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2015, Sayı: 43, s. 214-238.
- Levis Ma'luf, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut ty.
- Maverdî, *Ahkamu's-Sultâniyye*, (Çev. Ali Şafak), İstanbul 1976.
- Ögel, Bahaddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988.
- Özgül, İbrahim, “Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Tarihçiliği ile Devlet Adamlarına ve Olaylara Bakışı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Mart 2018 22(1): 97-109.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, I-III.
- Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul 1994, I.
- Şafak, Ali, “Bağy”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 451-452.
- Şahin, Gürsoy, “XVII. Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisâr'da Eşkiyalık Hareketleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2003, C.V, Sayı:1, s.75-88.
- Taneri, Aydın, *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul 1993.
- Teziç, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, İstanbul 1996.
- Uğur, Ahmet, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri 1989.
- Uğur, Ahmet, *Osmanlı Siyasetnameleri*, Kayseri 1992.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, II-III, 297.
- Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletüh*, Dimeşk 1989, VI.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, C. IV.